

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Mellan Stigma och Stolthet

Om före detta missbrukares arbete i sociala arbetskooperativ

Socionomprogrammet

C-uppsats

Författare: Annika Möller, Hanna Olsson

Handledare: Lage Svedelius

Abstract

Göteborgs Universitet
Institutionen för socialt arbete, Socionomprogrammet
C-uppsats, höstterminen 2008

Titel: Mellan Stigma och Stolthet – om före detta missbrukares arbete i sociala arbetskooperativ

Författare: Annika Möller och Hanna Olsson

Handledare: Lage Svedelius

Syftet med vår uppsats är att fördjupa kunskapen kring vad ett arbete i ett arbetskooperativ innebär för en person som lämnat ett missbruk bakom sig, när det gäller att bygga upp en ny identitet, finna ett meningsfullt sammanhang och bli delaktig i samhället.

Våra frågeställningar är:

- Vad innebär delaktigheten i det sociala arbetskooperativet för de före detta missbrukarnas syn på sig själva?
- Vilken roll spelar det sociala arbetskooperativet i de före detta missbrukarnas liv utifrån gemenskapen på arbetsplatsen?
- Hur kan arbetet på det sociala arbetskooperativet öka den före detta missbrukarens delaktighet i samhället?

Vi har använt oss av kvalitativa intervjuer utifrån frågeguide med tema. Analys har skett utifrån våra huvudteorier; exit-process, stigma och KASAM, samt utifrån de mönster som framträdde ur materialet.

Våra huvudsakliga fynd är att arbetskooperativet har förändrat respondenternas syn på sig själva så tillvida att de beskriver sig som mer kompetenta, glada och stolta sedan de börjat på kooperativet. De är på en plats där deras historia i missbruk kan ses som en tillgång. Våra respondenter ger uttryck för en känsla av gemenskap och samhörighet på kooperativet då de befinner sig på en plats där det finns förståelse utifrån att alla har liknande bakgrund. Samtliga respondenter talar om att kooperativet gett dem en mer normaliserad tillvaro, ett Svensson-liv där man tar del av samhällets rättigheter och skyldigheter. Sammanfattningsvis kan man beskriva det som att alla våra respondenter gett uttryck för att arbetskooperativen fyllt flera funktioner för dem utifrån en stigmatiserad position som tidigare missbrukare.

Nyckelord: Sociala arbetskooperativ, missbruk, exitprocesser, KASAM, stigma.

Förord

Ett varmt och uppriktigt tack till er som lät er intervjuas för vår uppsats! Vi känner stor tacksamhet till er som så generöst gett av er tid, era erfarenheter och berättat om era liv för oss. Vad hade den här uppsatsen varit utan er? Ni har delat med er av kunskap som vi inte kunnat komma åt på något annat sätt.

Vi vill även tacka kooperativen som hjälpte till att fömedla kontakt, bistod med lokaler och annan praktisk hjälp.

Tack även till vår handledare, Lage Svedelius, som hjälpte oss vidga våra perspektiv.

Tack!

Annika & Hanna

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte.....	1
1.2 Frågeställningar.....	1
1.3 Avgränsningar.....	2
2. Bakgrund	3
2.1 Vad är ett arbetskooperativ?.....	3
2.2 Rehabilitering.....	5
2.3 Rehabilitering hos arbetskooperativ – exemplet Basta.....	5
2.4 Arbetets betydelse.....	6
3. Tidigare forskning	7
3.1 Litteratur- och informationssökning.....	7
3.2 Tidigare forskning.....	7
3.2.1 “The Rise of Social Cooperatives in Italy”.....	7
3.2.2 Vägen ut-rapporten.....	9
3.2.3 ”Fri från narkotika”.....	10
4. Teoretiska perspektiv och centrala begrepp	13
4.1 Gemeinschaft och gesellschaft.....	13
4.2 Exit-process.....	13
4.3 Stigma.....	16
4.4 KASAM.....	17
5. Metod och material	18
5.1 Datainsamlings- och analysmetod.....	18
5.2 Urval.....	19
5.3 Materialinsamling.....	20
5.4 Miljö- och personbeskrivning utifrån intervjuerna.....	21
5.4.1 De olika arbetskooperativen.....	21
5.4.2 Miljö- person- och intervjubeskrivning.....	22
5.4.3 Våra respondenter.....	23
5.5 Bearbetning av materialet.....	23
5.6 Analys och tolkning.....	24
5.7 Förförståelse.....	24
5.8 Reliabilitet, validitet och generaliserbarhet.....	24
5.9 Etiska överväganden.....	25
6. Resultat	27
6.1 Resultat utifrån våra frågeställningar.....	27
6.2 Mönster.....	29
7. Analys	33
7.1 Utifrån gesellschaft/gemeinschaft.....	33
7.2 Utifrån Stigma.....	33
7.3 Utifrån Exit.....	36
7.4 Utifrån KASAM.....	40
8. Sammanfattning och slutdiskussion	42
8.1 Vidare forskning.....	44
8.2 Vetenskapsteoretiskt bidrag.....	44
9. Referenser	45
Appendix.....	47

1. Inledning

Under utbildningens gång har vi båda intresserat oss för de svårigheter som en människa upplever när denna vill försöka ta sig ur ett missbruk. Under praktikterminen inom socialtjänsten när vi gavs möjlighet att själva få möta dessa människors verklighet blev det tydligare för oss vilken utmaning detta innebar, speciellt gällande livet *efter* missbruket. Tyngdpunkten på insatsen från socialtjänstens sida ligger oftast på behandlingsdelen medan vi upplevde att steget därpå efter avslutad behandling inte var lika väl tillgodosett. Vi funderade över hur en före detta missbrukare ska bygga upp sitt nya liv i fråga om bostad, arbete, nytt nätverk, hitta sitt sammanhang. Man lämnar något bakom sig, vad ska tillkomma istället?

Efter praktikterminen lyssnade vi till en tankeväckande föreläsning, där Hardy Olson tog upp just detta problem med vad som ska hända efter behandling. Han uttryckte att man kunde uppleva det som att socialtjänsten menar att missbrukaren efter avslutad behandling ska sitta i en etta i en förort med bokhyllan Billy och vara tacksamma för sin drogfrihet trots att de inte har några vänner och inte har någonting att göra.

När man bryter med sin missbrukaridentitet kan det uppstå en tomhet, detta då det kan vara nödvändigt att bryta med de vänner man hade i missbruksvärlden. Dessutom kan man tvingas möta det man ställt till med för sina anhöriga, ekonomiska skulder, eventuell kriminalitet vilket kan ge känslor av skam. Vi har tankar om att ett arbete kan vara en väg att skapa en motbild till detta och där kan man finna ett nytt sammanhang, bygga upp en ny identitet som drogfri och bygga upp en meningsfull tillvaro. Dock kan det finnas svårigheter för en före detta missbrukare att komma in på den ordinarie arbetsmarknaden. Det kan ligga hos den enskilde, då denne kanske drogat länge, har ofullständig skolgång eller av andra skäl står långt från arbetsmarknaden. Svårigheterna kan också bero på omgivningens moraliska syn på missbruk, som kan böttna i rädslor och fördomar.

Under praktikterminen kom vi i kontakt med sociala arbetskooperativ, där personer som lämnat ett missbruk har möjlighet att arbeta inom kooperativets ramar. Utifrån den erfarenheten blev vi intresserade av vilka behov de sociala arbetskooperativen fyller för dessa människor.

1.1 Syfte

Syftet med vår uppsats är att fördjupa kunskapen kring vad ett arbete i ett arbetskooperativ innebär för en person som lämnat ett missbruk bakom sig, när det gäller att bygga upp en ny identitet, finna ett meningsfullt sammanhang och bli delaktig i samhället.

1.2 Frågeställningar

Utifrån syftet har följande frågor utkristalliserats:

- Vad innebär delaktigheten i det sociala arbetskooperativet för de före detta missbrukarnas syn på sig själva?
- Vilken roll spelar det sociala arbetskooperativet i de före detta missbrukarnas liv utifrån gemenskapen på arbetsplatsen?
- Hur kan arbetet på det sociala arbetskooperativet öka den före detta missbrukarens delaktighet i samhället?

1.3 Avgränsningar

Vi har inte valt att studera arbetskooperativ utifrån ett organisatoriskt perspektiv. Inte har vi heller valt att studera arbetskooperativen utifrån deras relation till offentlig sektor och annan omvärld.

Vi har inte för avsikt att studera kooperativens lönsamhet, resultat, exempelvis hur många som börjar arbetsträna eller blir kooperatörer eller andra in- och utflöden.

Vi har inte heller studerat de inre strukturerna i kooperativet, exempelvis handledarens funktion etc.

Vi har istället valt att försöka komma nära individens upplevelse av kooperativet som form, även om vi hade frågor om försörjning, kontakt med andra myndigheter, möjlighet att göra sin röst hörd etc. Vi har således inte ämnat undersöka kooperativen utifrån dess organisation eller utifrån ett samhällsperspektiv, utan snarare utgående från dess betydelse för individen som arbetar där.

När vi i uppsatsen omväxlande använder olika benämningar såsom kooperativ, arbetskooperativ, sociala arbetskooperativ och sociala kooperativ, menar vi sociala arbetskooperativ såsom detta definieras under rubriken "Bakgrund".

2. Bakgrund

2.1 Vad är ett arbetskooperativ?

Vi är medvetna om att arbetskooperativ som form är ideologiskt laddat, framför allt då det är kopplat till kooperativa idéer som i grunden syftar till maktförändringar då man arbetar utifrån samägande och för att stärka demokratiska värderingar. Dessutom syftar den ideologiska grunden inom arbetskooperativen att stärka utsatta grupper i samhället genom ökad egenmakt (empowerment) och i vissa fall (exempelvis Vägen ut – projektet, se vidare avsnitt 3.2.2) uttalat genom att försöka påverka synen på missbrukarna i samhället. Att organisera sig i stärkande syfte ligger också nära svensk folkrörelsetradition. Detta med att arbetskooperativ har en ideologisk laddning har vi haft med oss i tankarna när vi under uppsatsarbetet läst litteratur i ämnet.

Med arbetskooperativ menar vi de verksamheter som uppfyller nedanstående definition (Laurelii 2002):

- är fristående sammanslutningar av personer som samverkar för att lösa behov av arbete och social gemenskap genom ett samägt och demokratiskt företag. Vinstmotivet är underordnat syftet att utveckla och göra bruk av vars och ens arbetsförmåga och medbestämmande i företagets angelägenheter.
- personer som befinner sig utanför den ordinarie arbetsmarknaden pga. funktionshinder eller andra skäl är den dominerande medlemsgruppen.
- bedriver affärsverksamhet med varu- och tjänsteproduktion för försäljning och de har alltid en relation till offentlig sektor, genom olika typer av stöd, bidrag, försäljning av platser eller tjänster”

Arbetskooperativ är inte något homogent fenomen utan variationen är stor, från små till stora företag, och med varierande antal medlemmar. Som Laurelii (2002) visar kan man dock i stort dela in arbetskooperativen i tre olika typer:

- Sociala näringsdrivande arbetskooperativ, där betoningen ligger på arbete och en marknadsmässig affärsverksamhet och lön till sina medlemmar.
- Sociala arbetskooperativ, övriga, där de sociala målen samverkar med affärsidéer som har rehabiliterande effekter men inte alltid är så lukrativa.
- Associerade sociala arbetskooperativ, som bildats i nära anslutning till aktivitetshus eller verksamhet som drivs i kommunal eller annan regi.

En mer konkret beskrivning av vad ett arbetskooperativ är kommer från en rapport från Sveriges Fontänhus (en religiöst och partipolitiskt obunden organisation för personer med psykiskt funktionshinder)

(http://www.sverigesfontanhus.se/publikationer/Sociala_arbetskooperativ_RALF-rapp.pdf).

Rapporten har titeln: ”Funktionshindrades möjligheter till arbete genom Sociala arbetskooperativ. Strukturella förutsättningar i Sverige i jämförelse med England och Italien”. (2002) Arbetet har finansierats av Rådet för Arbetslivsforskning Socialstyrelsen, NUTEK och Arbetslivsinstitutet i Östersund. I rapporten (2002) beskrivs att en vanligt förekommande modell för sociala arbetskooperativ är att personer med arbetshinder bildar ett kooperativt företag i form av ekonomisk eller ideell förening.

Ibland får kooperatörerna stöd i form av handledare (oftast med kommunal anställning).

Även visst stöd till start- och driftskostnader förekommer. Rapporten visar vidare att huvuddelen av medlemmarna i kooperativen fick sin försörjning genom socialförsäkringssystemet på olika sätt. I samma rapport framkommer att de svenska kooperativen (varav de första kom i mitten på 80-talet) är unika i sin betoning av empowerment genom delaktighet och ansvarstagande i sitt skapande av arbetstillfällen för grupper som generellt sett är längre bort från arbetslivet, än i de andra länderna. Dock ligger Italien långt framme gällande arbetskooperativ och landet har sedan 1991 en speciell lagstiftning för arbetskooperativ som innebär exempelvis skattelättnader.

Frågan om vad ett arbetskooperativ är kan också besvaras mera organisatoriskt genom att ett arbetskooperativ är en verksamhet som exempelvis uppfyller kriterierna nedan som Skoopi (Sociala arbetskooperativens intresseorganisation) ställer upp för att en verksamhet ska definieras som ett socialt företag:

- Det är en näringsverksamhet som har som sitt mål att ge människor som står långt från arbetsmarknaden i samhälle och arbetsliv möjlighet att återinträda.
- Till större delen återinvesterar sina vinster i den egna verksamheten.
- Skapar delaktighet för medarbetarna genom ägande, avtal eller på något annat dokumenterat sätt .
- Är organisatoriskt fristående från offentlig verksamhet.

Utifrån den definitionen uppskattar Skoopi att det i nuläget finns ca 150 sociala företag i Sverige varav 85 har formen sociala arbetskooperativ (de övriga är föreningar, stiftelser eller i ett fåtal fall aktiebolag som ägs av stiftelser) . Skoopi beskriver det som att dessa företag kan variera i verksamhet och storlek, från de små som sysselsätter endast några få och omsätter kanske 30-40 000 per år till de som sysselsätter 100-talet personer och med omsättningar uppemot 30 miljoner per år.

En annan träffande beskrivning är den som Skoopi har i sin broschyr ”Sociala företag i Sverige 2008”. Där skriver de att sociala företag binder samman entreprenörskap med individens rätt till arbete och samhällets behov av tjänster .

Denna beskrivning ligger nära det Thomas (2004) beskriver (se vidare avsnitt 3.2.1), det faktum att sociala arbetskooperativ fyller ett behov som uppstått efter välfärdstatens tillbakadragande och som inte heller marknaden lyckats tillgodose. Arbetskooperativen befinner sig således i den ideella sektorn, eller den tredje sektorn som den ibland benämns – det vill säga den sektor som inte återfinns inom det statliga (eller kommunala) området och inte heller är ett företag med enda syfte att generera vinst.

Söderholm/Wikström (2002) visar att arbetskooperativen kan fylla en mängd funktioner utöver sin huvudverksamhet, exempelvis tjänsteproduktion. Bland dessa funktioner återfinns röst- eller lobbyfunktionen (exempelvis då en brukarorganisation startar ett arbetskooperativ), att skapa socialt kapital (då ett arbetskooperativ kan skapa sammanhang som binder samman människor i samhället), vidare en identitetsskapande funktion (genom att människor med liknande bakgrund får komma samman och skapa samhörighet). Slutligen menar Söderholm/Wikström att här kan skapas en frizon för alternativa tankar och människor som annars inte ryms i samhället.

Det finns olika resurser som kan stödja ett kooperativ. I Göteborg finns Kooperatörshuset, som organisatoriskt ligger under Social Resursförvaltning. Kooperatörshuset erbjuder rådgivning, stöd och hjälp bland annat i form av utbildningsgrupper för personer som vill

starta sociala arbetskooperativ. Kooperatörshuset tillhandahåller även handledare till sociala arbetskooperativ. (<http://www.kooperatorshuset.goteborg.se/koop.htm>)

En annan resurs som finns för kooperativ är Coompanion, som finns på 25 platser i landet. Deras verksamhet fungerar rådgivande för de som önskar starta och driva kooperativa företag. (http://www.coompanion.se/om_oss.aspx)

2.2 Rehabilitering

Om man utgår från hur den klassiska missbruksvården sett ut menar Agerberg (2004) att en förändring ägt rum inom synen på beroende. Hon menar att missbruk numera, med rätta, ses som en kronisk sjukdom som inte kan botas genom en engångsbehandling. Hon jämför med andra kroniska sjukdomar som exempelvis diabetes, och skriver att ingen skulle komma på tanken att behandla diabetes en gång och sedan tro att det är tillräckligt. På samma sätt, menar hon, är det nödvändigt att se på missbruk. En behandling är sällan tillräcklig, utan har man utvecklat ett missbruk är det något man alltid måste ta hand om.

När en person har lämnat ett missbruk och genomgått behandling, kommer de ut i en tillvaro där de i hög utsträckning saknar arbete, och därmed är sysslösa, skriver Svensson (2005). Som narkoman fyllde man dagarna med att jaga drogen eller få tag i pengar till drogen, medan man i den vanliga världen saknar dessa dagliga inslag och rutiner. Att återgå till missbrukslivet kan verka lockande, om det ”rena” livet innebär sysslöshet, social marginalisering och ekonomiska svårigheter (Svensson 2005). Han skriver:

”Om de före detta narkotikamissbrukarna möts av arbetslöshet, ensamhet, uselt boende, ekonomisk misär och misstroende från byråkratiska myndighetspersoner kan det mycket väl te sig rationellt att återvända till missbrukslivet, till de narkomana världarna.” (Svensson 2005 sid 247).

2.3 Rehabilitering hos arbetskooperativ – exemplet Basta

Om man ser på rehabilitering av missbruk hos arbetskooperativ utifrån exemplet Basta påvisar Meuwisse (2001) att det finns både styrkor och svagheter. Utifrån sin studie av Basta arbetskooperativ visar hon på flera olika sätt genom vilka en vistelse på Basta skulle kunna innebära ett stöd i att lämna missbrukslivet och hitta en ny social roll i samhället. Ett exempel på detta menar Meuwisse är att en social struktur som Basta inger hopp och medger rollövningar, detta då många på Basta har varit i samma svåra situation som den nyanlände samt att lärlingssystemet och de tydliga arbetsuppgifterna ger tydliga gränser.

Ett annat exempel som Meuwisse ger, är att på Basta ges möjlighet att stanna i arbets- och boendegemenskapen hur länge man vill, det finns ingen tidsgräns – något som skiljer Basta från många andra rehabiliteringsalternativ.

Bastas profil ligger överhuvudtaget i att vara något annat än den vanliga ”vårdsvängen”, detta då det inte sker någon behandling i traditionell form där utan arbetet ska försiggå som på ett riktigt företag, där alla har ansvar för att verksamheten bär sig, visar Meuwisse. En annan viktig del som Basta kan ge till en person som lämnat missbruket bakom sig och därmed de personer man umgicks med under den tiden är gruppgemenskap, ömsesidigt stöd och emotionell energi, menar Meuwisse. Detta sker genom Bastas självhjälpsmodell med ett fadder- och arbetsledarsystem, som skapar en möjlighet att både ge och ta emot hjälp, en ömsesidighet som är svår att uppnå inom traditionell vård. Meuwisse beskriver att deltagarna

i studien vittnar om att engagemanget i kooperativet gett dem känslor av tillfredsställelse, mening och stolthet och ny tillhörighet. Basta vill ge mer än bara återanpassning till ett vanligt Svensson-liv, här ska finnas ett alternativ till detta, något som erbjuder spänning och fylla livet med stimulans, engagemang och prestige, skriver Meuwisse.

Att ett projekt som Basta arbetskooperativ dock inte är helt oproblematiskt visar Meuwisse (2001) på då det finns inbyggda spänningar i verksamheten såsom:

- uppnå rehabilitering och personlig förändring utan vård eller behandling
- skapa förutsättningar för demokrati och inflytande inom ramen för en hierarkisk struktur
- bevara den ideella föreningens självständighet och autonomi trots ett nära utbyte med den offentliga sektorn
- Skapa förutsättningar för delaktighet och integrering med utgångspunkt från en avskild miljö.

Trots detta menar Meuwisse (2001) har Basta arbetskooperativ mycket att ge, både som livsform och integreringsmodell och som dessutom sänder signaler om att människor med missbruksproblem kan åstadkomma mycket bara de får en riktig chans.

2.4 Arbetets betydelse

Hos många arbetskooperativ, exempelvis Basta enligt Meuwisse (2001) finns det en uttalad policy att det är arbete som anses vara det som hjälper en person att rehabiliteras. Hur är det då med begreppet ”arbete”, blir man lycklig av att arbeta?

När det gäller arbete skriver sociologen Abercrombie (2006) att visst finns det baksidor med arbete, och ger som exempel de senaste årens förändring inom arbetslivet med krav på ökad flexibilitet, ökad intensitet på arbetet samt en markant ökning av antalet hushåll som är arbetslösa. Dock anger Abercrombie att det finns studier som visar på att arbete även innebär fördelar för individen i form av att det är identitetsskapande, skapar mening och man får utbyte av sina arbetskamrater samtidigt som det ger struktur till vardagen. Abercrombie menar att man således inte arbetar enbart för lönen och citerar även Jerome K. Jeromes sentens:

Det är omöjligt att till fullo njuta av ledigheten om man inte har mycket arbete att utföra. (Abercrombie 2006, sid 87)

3. Tidigare forskning

3.1 Litteratur- och informationssökning

I Gunda sökte vi böcker, utifrån författarnamn eller teorinamn som vi kände till sedan innan. Vi sökte exempelvis på Ebaugh, Goffman, Exitprocess -er, Stigma, arbetskooperativ, sociala arbetskooperativ, missbruk. Det var problematiskt att söka på missbruk som enskilt sökord eftersom det gav så många träffar vilket gjorde det oöverskådligt

Vi sökte i databasen "Social Services Abstracts" för att hitta artiklar inom vårt område. Då databasen är engelskspråkig fick vi utforma sökord på engelska. Här stötte vi på problem gällande sökordet "arbetskooperativ". Översatt till engelska heter kooperativ "cooperative", ett ord som har en vidare betydelse på engelska än dess svenska motsvarighet. Cooperative ligger nära cooperate, det vill säga samarbeta. Vi fick därför träffar på allt från jordbrukskooperativ i tredje världen till artiklar som rör samarbeten av olika slag. När vi sökte på deskriptorn "cooperatives" fick vi endast en träff som låg nära det vi är intresserade av, nämligen en text om San Patrignano, ett arbetskooperativ i Italien vilket varit en förebild till Basta (Thomas 2004, se avsnitt 3.2.1).

Vi valde då att göra en avancerad sökning i samma databas där vi kombinerade sökningen på "cooperative" med andra sökord. Vi använde sökord relaterade till missbruk och rehabilitering från missbruk, såsom addict, addiction, drug addiccion, abuse, rehabilitation, resilience, för att på så sätt söka fram texter om kooperativ som är till för eller vänder sig till den målgrupp som vi i uppsatsen är intresserade av. Tyvärr fann vi på detta sätt inte något material att studera.

När vi inte fick träffar försökte vi med varianter av ordet cooperative, såsom co-operative, co-ops, social firms men inte heller det gav oss några träffar tillsammans med sökorden för missbruk och missbruksrehabilitering.

Vi har även gjort internetsökningar, på exempelvis www.google.se, <http://scholar.google.se/>, och använde då sökord som kooperativ, arbetskooperativ, sociala arbetskooperativ, Basta arbetskooperativ, exit-processer. Genom dessa sökningar fann vi länkar vidare till Skoopi, Coompanion, och Vägen ut. På dessa sidor fanns fulltexter såsom en rapport gjord på uppdrag av Kriminalvårdsstyrelsen som handlar om Vägen-Ut (Hedin/Herlitz/Kousmanen 2006). Vi klickade oss runt på sidorna, för att bekanta oss med denna nya värld.

Vi har även hittat en hel del intressant litteratur genom vad man kan kalla "spårhundsmetoden". Detta då vi letat oss vidare i litteraturlistor i den litteratur vi funnit efter något utifrån vårt fokus och våra sökområden, vilket i sin tur genererat ny litteratur med nya litteraturlistor att söka vidare i.

3.2 Tidigare forskning

3.2.1 "The Rise of Social Cooperatives in Italy"

Thomas (2004) talar om arbetskooperativ i Italien som en ny form av social företagande och som har utökat gränserna för och tankarna kring volontärskap, tillhandahållit grundläggande välfärdstjänster samt integrerat utsatta grupper i samhället och gjort dem delaktiga i samhället och låtit dem ta del av lönsamma affärsverksamheter. Ytterligare fördelar som Thomas visar på är den relativa lätthet med vilken sociala arbetskooperativ kan göra sin finansiering möjlig

och deras möjlighet att sätta igång och kopplas ihop med andra sociala projekt. Thomas betonar dock att sociala arbetskooperativ för att kunna ges möjlighet att utvecklas behöver ha tillgång till adekvata kompetenser och ett visst stöd i form av lagar som skyddar deras förekomst då de trots allt fortfarande är småskaliga och under uppbyggnad.

Thomas beskriver att sociala arbetskooperativ täcker in ett område där det finns ett behov hos medborgarna men där välfärdstaten inte lyckas täcka dessa behov (government failure theory) samtidigt som inte heller marknaden kan möta dessa behov hos sina kunder (market or contract failure theory).

Vidare visar Thomas att arbetskooperativ innebär ett nytt sätt att se på företagande och att detta fyller ett behov i övergången från ett traditionellt välfärdssystem till det som kan kallas blandad välfärd (welfare mix).

Thomas delar upp de funktioner som sociala arbetskooperativ fyller i dels en omsorgsgivande del (exempelvis barntillsyn) och dels en tränande del. Vad gäller den tränande delen, med människor som står långt från arbetsmarknaden, visar Thomas att där beträder kooperativen ett område där ingen annan vill agera och att de där inte bara lyckats skapa riktiga jobb till medlemmarna utan att dessutom många av dem gått vidare till att bli entreprenörer själva.

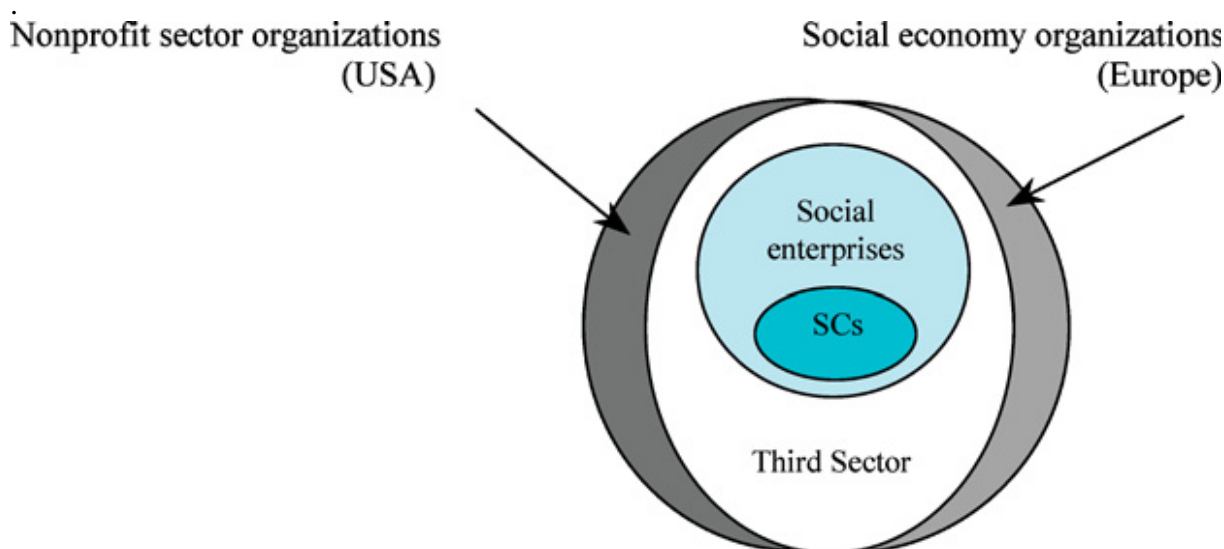

Fig. 1. Bilden ovan visar vilken position sociala arbetskooperativ (i bilden benämnda SCs) har i förhållande till organisationer inom den sociala ekonomin, den tredje sektorn samt socialt företagande (Thomas 2004).

Thomas visar att sociala arbetskooperativ underlättar övergången från "welfare" till "workfare", det vill säga från passiv intervention till aktiv. Detta sker på tre sätt, för det första genom att arbetskooperativen fyller en utbildande funktion, då man precis som på vilket traditionellt arbete som helst lär sig nya saker. För det andra ger arbetskooperativen en direktingång till arbetsmarknaden för personer som står långt från denna och ger dem möjlighet att visa sina förmågor. Här pekar Thomas på en implicit risk om inte arbetskooperativen lyckas med att både bredda sitt utbud av arbete och även komma in på mer kompetenskrävande arbetsområden. För det tredje ger arbetskooperativen också möjlighet till arbetsträning för människor som stått utanför arbetsmarknaden en längre tid och som riskerar att bli alienerade i samhället.

Thomas visar på att ju mer inflytande och lojalitet en anställd har i ett företag desto mer ökar motivation och drivkraft, detta skulle kunna tolkas som att en anställd i ett arbetskooperativ (där man ju kan tänka sig att inflytande och lojalitet är starka faktorer) har högre motivation än en anställd i ett privat företag.

3.2.2 Vägen ut-rapporten

I rapporten gör författarna (Hedin/Herlitz/Kousmanen 2006) en omfattande genomgång av Vägen ut-projektets framväxt, utgående från såväl idén bakom projektet samt hur det växte fram rent konkret med självhjälpsföreningar som drivande faktor och hur dessa sökte EU-stöd.

Rapporten visar på att projektet hade ett uttalat egenmaktsperspektiv med syfte att hjälpa såväl den enskilde personen med missbruk och kriminalitet bakom sig att komma ut på arbetsmarknaden som att påverka samhällets attityd gentemot gruppen i stort.

Rapportförfattarna beskriver också att projektet har ett väl utvecklat samarbete med officiella myndigheter och organisationer.

När det gäller arbete som en rehabiliteringsform för personer med tidigare missbruksproblematik i Sverige konstaterar författarna att det inte finns så mycket tidigare forskning att tillgå (undantaget studier av Krami i Örebro och Basta arbetskooperativ).

De teoretiska perspektiven som används i rapporten för att studera Vägen Ut-projektet är empowerment utifrån egenmaktsperspektivet som nämnts ovan och teorier om uppbrottsprocesser (exitprocesser) och vad de innebär för att bygga upp sin identitet på nytt efter avslutat missbruk.

Rapportförfattarna har funnit att det verkar som att återhämtningen underlättas av arbete i sociala arbetskooperativ och att dessa erbjuder en stödstruktur. Denna stödstruktur uppstår genom såväl spontant och informellt socialt stöd från de andra kooperativmedlemmarna som formellt stöd i olika former av de officiella organisationer som finns tillgängliga genom sitt samarbete med kooperativet.

En annan reflexion som görs i rapporten är de könsskillnader (utgående från de roller man socialiserats in i) som det kan finnas behov av att ta hänsyn till i ett arbetskooperativ. Detta då det finns visst stöd för att kvinnor tenderar att bearbeta genom språket medan mäns bearbetning oftare tar sig uttryck i handling.

När det gäller empowermentperspektivet finner rapportförfattarna att detta kommit fram när kooperatörerna fått ta ansvar såväl för sig själva som gruppen, exempelvis genom att hjälpa varandra genom företräderskap inför myndigheter men också som förebild för andra i kooperativet.

Rapporten visar vidare att projektets framgång till viss del byggt på att det funnits eldsjälar som varit villiga att arbeta hårt för projektet. Att projektet (till viss del genom dessa eldsjälar) lyckats mobilisera och få stöd från såväl offentlig sektor som EU har gynnat projektet och dessutom har det sistnämnda dessutom lett till en ökad känsla av gemenskap på transnationell nivå, menar rapportförfattarna.

En annan viktig faktor till projektets framgång är den omdefiniering av deltagarnas sociala roller det lett fram till samt den normalisering som ett arbete innebär både vad det gäller att komma bort från skamstämpeln och att bli accepterad som en samhällsmedborgare som bidrar till samhället istället för att uppleva att de belastar det.

I sin slutsats kommer rapporten fram till att arbetskooperativ är ett konstruktivt sätt att arbeta med rehabilitering av drogmissbruk och kriminalitet då det är utvecklande för deltagarna och innebär en empowermentprocess både på individ- och gruppnivå.

3.2.3 ”Fri från narkotika”

1999 lade Arne Kristansen (2000) fram en avhandling där han intervjuat 14 personer som haft missbruksproblem, men som vid intervjutillfällena haft minst två års drogfrihet och idag lever ett socialt integrerat och välfungerande liv.

Han undersökte dels hur dessa personer gick från ett missbruksfritt liv in i missbruk, dels hur de lämnade missbruket men också hur dessa människor skapade en tillvaro där de lever socialt integrerat. Med socialt integrerat menar han att inte bara vara drogfri, utan även ha lämnat narkotikakretsarna, ordnat boende, en officiell inkomst, nya vänner och intressen.

Kristiansen beskriver att narkotikamissbruk är väl beforskat område, men att intresset för hur människor som lämnat missbruket och sedan skapat en socialt integrerad tillvaro har varit begränsat. Han poängterar att det är en sak att bli drogfri, men att komma tillrätta och bygga upp ett drogfritt liv är något annat.

För att kunna bli fri från ett missbruk behöver fem kriterier uppfyllas, skriver Kristiansen. Personen behöver 1) ändra sina uppfattningar om narkotika, 2) sluta använda narkotika, 3) bryta sig loss från narkotikakretsarna, 4) ha sociala kontakter som stödjer ens strävan efter förändring, 5) bygga upp en stabil position i det vanliga samhället.

Utifrån syftet med vår uppsats har vi tittat på de delarna av Kristiansens avhandling som fokuserar på vad det innebär att leva socialt integrerat när man har tidigare erfarenheter av missbruk, i ett samhälle där narkotika anses moraliskt förkastligt.

Kristiansen finner att när personerna i hans studie bryter med sitt missbruk bryter de även med sina missbrukande vänner. Ensamheten som uppstår kan av många upplevas som outhärdlig i en tid då hans intervjupersoner försöker hitta nya vanor och möta situationer där drogen tidigare alltid varit iblandad och fyllt dagarna med innehåll.

Att behålla kontakten med sina gamla missbrukande vänner leder oftast till återfall, finner han, då de som bestämmer sig för att sluta använda droger men stannar kvar i umgänget med de som använder droger, har flera återfall jämfört med de som bryter helt med sina missbrukande vänner i samband med att de slutar använda droger. Kristiansen beskriver det därför att för många som vill sluta med droger står valet mellan

socialt anpassad ensamhet eller asocial gemenskap (sid 143).

Att bygga upp ett socialt nät av personer som stöttar strävandena tar längre tid och är svårare än att genomföra materiella förändringar. Den första tiden i drogfrihet präglas ofta av ensamhet och en känsla av utanförskap.

I uppbyggandet av en ny, fungerande tillvaro utan drogen betonar deltagarna i hans studie hur viktigt det sociala stödet var och relationerna till andra människor. Det sociala stödet kan komma från professionella som förmedlar en känsla av förtroende, en tro på att personen verkligen vill sluta med drogerna. Intressant är att Kristiansen finner att de professionella relationer som upplevdes som betydelsefulla var när personen blivit berörd av den professionelles engagemang på ett personligt plan och upplevde att relationen överskred socialarbetar-klientgränsen och blev något mer än "bara" professionell. För att den professionelles omtanke ska uppfattas som just omtanke krävs att en identitetsförändring ägt rum, menar Kristiansen. I en annan situation hade samma handling kunnat tolkas annorlunda.

Ännu viktigare stöd är det man får av de drogfria människor som man delar sociala sammanhang med på olika sätt, exempelvis arbetskamrater, studiekamrater eller självhjälsgrupper.

Föräldrar nämns inte som så viktiga i dessa personers strävan efter att skapa och upprätthålla en drogfri tillvaro. Författaren nämner som skäl till detta att intervjupersonernas relationer till sina föräldrar ofta är präglade av problem, skuld och konflikter som inte bara beror på personens missbruk utan kan sträcka sig längre bak i tiden än så.

Däremot framhåller författaren relationen till barnen som betydelsefull i strävan efter ett drogfritt liv. Inte minst eftersom barnet är en av de få personerna i dessa människors tillvaro som i första hand ser mamma eller pappa, inte en missbrukare.

Flera deltagare i Kristiansens studie berättar att de funnit stort stöd och en känsla av tillhörighet i självhjälsgrupper såsom NA. Aningen för att de helt enkelt innebar sociala kontakter med andra som också vill vara nyktra, eller så sågs de som förebilder för att de kommit längre i sin utveckling mot drogfrihet och på så sätt blir ett stöd i strävandet efter att fortsätta leva drogfritt. Inom NA riskerar deltagaren inte bli misskrediterad om missbruksbakgrunden blir känd, tvärtom är erfarenheten en förutsättning för att kunna delta i gemenskapen, istället för ett hinder eller problem. Där man kan prata öppet utan att riskera sin position i det "vanliga livet". Samtliga deltagare i Kristiansens studie har relationer till andra personer som också lämnat ett missbruk bakom sig, flera har träffat dessa nya vänner i en självhjälsgrupp.

Banden till drogfriheten stärktes av att den före detta missbrukaren av omgivningen sågs som något annat än narkotikamissbrukare. Att istället bli sedd som den person de var i drogfriheten, exempelvis som granne, fotbollstränare, studerande eller fabriksarbetare ger känslor av acceptans och bekräftelse från omvärlden vilket gör det möjligt att hantera mindervärdeskänslor och känna sig accepterad trots ens bakgrund i missbruk.

Även om man lever ett "vanligt" liv så uppkommer situationer tillsammans med människor där ens livshistoria kommer på tal. Då krävs alltid en avvägning av vad man ska säga och inte.

Flera av intervjupersonerna i Kristiansens studie berättar om sin rädsla för hur andra reagerar om deras missbruksbakgrund blir känd. Kommer folk ta avstånd? Misstro en? Kommer man mötas av misstänksamhet? Det upplevs som ett risktagande att berätta, ett dilemma mellan å ena sidan att inte berätta, vilket kan kännas förljuget och samtidigt tär det på krafterna och samvetet att ljuga. Å andra sidan är det inte oproblemiskt att berätta, då personen riskerar att bara bli sedd utifrån sin tidigare identitet och utifrån den stereotypa, negativa bilden av en missbrukare. Att inte berätta gör också att man får ta del av osorterade kommentarer från

personer i omgivningen om hur missbrukare är, vilket leder till funderingar: skulle de tänka så om mig? De här känslorna av mindervärde och utanförskap, skuld och skam gynnar inte självkänslan och kan därmed hindra en i projektet att skapa ett vanligt liv.

För en del intervjupersoner kunde det ta ganska kort tid att bryta upp från sitt tidigare drogliv och till det yttre leva ordnat med bostad, sysselsättning och där de brutit med sitt gamla umgänge. Deras konkreta livssituation påverkade hur de upplevde sin livssituation men deras egen upplevelse av att de levde ett "vanligt" liv kunde komma långt senare än de konkreta förändringarna. Därför kunde det också dröja innan de kände sig trygga i förhållande till narkotikan.

Kristiansen finner, att ju längre tid man har i drogfrihet, desto mer har man stärkts i att man klarar av det, att man lyckats lösa problem utan att vända sig till drogen och man ser fler möjligheter för sig i det vanliga samhället. Ju kortare tid i drogfrihet, desto försiktigare talar man om hur man ser på framtiden och sina möjligheter.

De konkreta, yttre förändringarna hjälpte till att fortsätta arbeta för ett drogfritt liv men det hänger även samman med vilken betydelse förändringen får, om det är något som är värt att slå vakt om eller inte.

4. Teoretiska perspektiv och centrala begrepp

4.1 Gemeinschaft och gesellschaft.

Utifrån materialet fann vi det intressant att använda oss av Tönnies tankar om gemeinschaft och gesellschaft (Brante/Andersen/Korsnes 2001).

Begreppen gesellschaft och gemeinschaft kommer från den tyske sociologen Ferdinand Tönnies, som i slutet av 1800-talet beskrev att det finns två sorters mänsklig samvaro. Modellen är teoretisk och idelatypisk, vilket innebär att det inte är antingen eller, utan varje samhälle eller kultur innehåller båda formerna i större eller mindre utsträckning (Brante/Andersen/Korsnes 2001).

Gemeinschaft är den sortens samvaro där banden som finns mellan människor är av emotionellt slag; varaktiga, familjära och förtroliga. Varje individ är unik, fyller sin egen unika funktion och är svår att byta ut (Brante/Andersen/Korsnes 2001).

Gesellschaft är istället relationer som präglas av att man kalkylerar vilken ekonomisk eller annan nytta man kan dra av varandra. Tönnies menade att denna typ av relationer växer fram i urbana och moderna samhällen, där den egna vinningen sätts framför gruppens och man ser andra människor som utbytbara. Banden är här mer personliga och ytliga (Brante/Andersen/Korsnes 2001).

4.2 Exit-process

Det kändes spännande att arbeta med teorin om exit-processer, av sociologen Helen Rose Fuchs Ebaugh (1998), eftersom det är en interaktionistisk teori som försöker fånga samspelet mellan individen och dess omgivning. Vi hade i uppsatsarbetets inledning en idé om att man som missbrukare behöver byta ut stora delar av sitt liv för att framgångsrikt kunna bygga upp en ny, meningsfull tillvaro och skapa sig en plats i det vanliga samhället igen. Vi hade också en tanke om att ens historia i missbruk är en väsentlig del i ens identitet, samtidigt som samhället inte ser med så blida ögon på en missbrukare. Hur går det då att ta sig tillbaka? Kan man bli sedd som något annat än en missbrukare? Vår förhoppning var att teorin om exit-processen kunde skapa förståelse för hur det går till när en före detta missbrukare försöker skapa sig en ny plats.

Begränsningar man kan tänka sig med denna teori är att då den studerar fenomen som inom sociologin benämns meso-nivå, det vill säga mellan människor riskerar den att missa att vissa av dessa fenomen kan ha sitt ursprung på andra nivåer, exempelvis faktorer på makro-nivå, det vill säga att det kan finnas strukturella orsaker som man inte får syn på.

En människas sociala roller har stor betydelse för en människas självbild och identitet. Självidentiteten byggs gradvis upp genom att internalisera betydelsen av och förväntningarna som kommer med en viss roll. Att lämna en roll som är nära förknippad med vem man är och ens identitet stör bilden av hur man definierar sig själv, så när man byter en roll mot en annan kommer därmed självidentiteten att förändras.

Teorin beskriver den sociala process en människa genomgår då man lämnar en roll som varit en väsentlig del av en människas identitet. Denna tidigare roll påverkar ens nuvarande identitet, den dröjer sig kvar och definierar hur en människa ser på sin nuvarande identitet.

Ebaugh definierar exit-process som att lämna en roll som är central för ens självidentitet och att skapa en identitet i en ny roll där ex-rollen finns med. Det som karaktäriserar ett ex är att det finns spår eller rester av den gamla rollen i den nya identiteten. Ett ex måste ständigt möta omgivningens reaktioner på att man tidigare haft en annan roll.

Ebaugh beskriver detta som en process som utspelar sig inom personen själv, och i samspel med omgivningen. Processen sker över tid, och påbörjas oftast innan personen själv är helt medveten om det. Medvetenheten om vad som sker kommer gradvis och i takt med det ökar även personens medvetna handlingar i processen.

Ebaugh har i sin studie av exit-processer intervjuat personer som lämnar många olika roller; människor som skiljer sig, lämnar nunneliv, byter karriär eller bestämmer sig för att sluta missbruka. Hon beskriver att oavsett vilken roll man lämnar, så finns det generella drag i exit-processen. Hon delar upp exit-processen i fyra olika stadier. Det finns individuella skillnader i exit-processens stadier, de kan pågå olika lång tid eller överlappa varandra. Exit-processen kan även avstanna.

Ebaugh identifierar processens första stadie, *första tvivlen*, som en tid då personen börjar uppleva tvivel kring sin roll. Situationer vars innebörder man tidigare tog för givna, börjar man nu ifrågasätta och omtolka. Man omvärderar kostnader och vinster med att fortsätta rollen. Det här stadiet av exit-processen är gradvis, och går ofta från ett generellt missnöje till att tydligare definiera vad man tycker fattas en i den nuvarande rollen. Exit-processen kan stanna upp här, utan att något mer händer. Ibland kan stadiet pågå över många år medan det ibland kan gå mycket snabbt, några få månader.

När man i första fasen börjar uppleva tvivel börjar man sända ut signaler som antyder missnöje, vilka Ebaugh kallar för "cues". Dessa tecken sänds ut medvetet eller omedvetet och talar om att individen är missnöjd med sin roll. Cues demonstrerar missnöje över rollen och sänds oftast ut före individen själv är medveten om det. Omedvetna signaler snappas vanligen upp av personer i omgivningen, i synnerhet dem som man träffar ofta eller som är viktiga i ens liv. Dessa människors reaktioner på signalerna ger feedback som uppmanar eller hämmar tvivlen, och därmed fungerar som positiv eller negativ förstärkning i exit-processen.

När personen blivit medveten om sina tvivel och erkänner missnöjet med sin nuvarande roll kan ett sökande efter alternativ vidta. Detta är exit-processens nästa stadie, där man *letar efter alternativa roller*. Ibland kan man vara medveten om alternativa roller redan under tvivel-stadiet, men ibland kan det vara mera vagt för personen vilka alternativ som egentligen finns. De alternativa rollerna vägs mot den nuvarande rollen, med dess kostnader och belöningar. Man väger också konsekvenserna av att lämna den nuvarande rollen. Detta är en medveten och rationell del i processen, men fasen innehåller även känslomässiga och irrationella inslag.

De cues man sänder ut här blir mer medvetna och avsiktliga, och det blir även tydligare för omgivningen att personen är missnöjd med sin roll. Även här är omgivningens reaktioner på signalerna en viktig faktor som antingen kan störa och försena exit-processen eller påskynda den.

Att gå från alkoholist till ex-alkoholist eller från missbrukare till ex-missbrukare är exempel på förändringar vilka samhället ser som rätt väg att gå då en positiv rollförändring innebär rehabilitering.

Det tredje stadiet i exit-processen kallas *vändpunkten* och innebär att fatta ett konkret beslut om att lämna rollen. Ofta sker detta i direkt anslutning till en vändpunkt i personens liv. Vändpunkt beskrivs av Ebaugh som en händelse som fokuserar medvetandet till att det som varit har lett fram till detta nu, och att man med vändpunkten upplever sig ha getts möjlighet att göra något annorlunda med sitt liv. Beslutet åtföljs ofta av ett konkret uttryck för beslutet, exempelvis att man söker vård eller behandling för ett missbruk. Ebaugh beskriver fem typer av vändpunkter:

- Specifika händelser, vilket kan vara en viktig händelse i sig, som att någon som står en nära går bort eller man får veta att ens partner är otrogen. Det kan också vara en i sig mindre viktig händelse, men som för individen har en viktig symbolisk betydelse.
- Droppen som får glaset att rinna över, utgörs av en oftast oviktig händelse men om det följer på en lång uppbyggnad av känslor kan den innebära kulmen.
- Tidsrelaterade faktorer är händelser som antingen är relaterade till ens ålder, såsom att fylla jämt, eller faktorer som uppfattas som tidsbegränsade, såsom ett jobberbjudande.
- Ursäkter, då menas händelser som kan användas som en ursäkt, vilket rättfärdigar beslutet att lämna rollen. Det kan exempelvis vara att en läkare sagt något om hälsotillståndet, vilket utgör en ”officiell” förklaring till varför man lämnar, även om tvivlet funnits där innan.
- Antingen-eller är den sortens vändpunkt som Ebaugh menar är vanligast bland missbrukare. Man når en punkt så man inser att man antingen måste lägga av att missbruka och/eller skaffa hjälp, eller så riskerar man att dö av en överdos, drogrelaterade skador eller olycka.

Vändpunkten fyller några viktiga funktioner; dels innebär det att man tillkännager sitt beslut för andra, dels mobiliserar man resurser. Beslutet är fattat och saker ska nu genomföras, och man behöver nu samla kraft till handling. Dessutom skänker vändpunkten lugn åt den kognitiva dissonans som rått under tid, mellan personens attityd och beteende.

Efter att beslutet är fattat och man lämnat rollen, återstår det sista stadiet i processen, vilket Ebaugh kallar för att *skapa ex-rollen*. De förväntningar man möter från omgivningen, normer individen tar till sig och ens identitetskänsla kommer från den nya rollen, men har även inslag av ens ex-roll. Ebaugh förklarar att ex-rollen spänner mellan det förflutna, nuet och framtiden, där ens tidigare ex-roll måste inkorporeras i den nya identiteten, och att vara ett ex är annorlunda från att aldrig ha haft rollen överhuvudtaget. Att etablera den nya identiteten innebär att frigöra sig från den forna rollen, vilket är både en psykologisk och social process. Dilemmat med ex-rollen är spänningen mellan hur personen identifierar sig själv och de sociala förväntningarna. I skapandet av ex-rollen ingår att iträda en ny roll, där spår av ens gamla roll finns med. Ett viktigt ögonblick i exit-processen är när omgivningen börjar se personen som något annat än ett ex. I Ebaughs studie beskriver ex-alkoholisterna att de köper nya kläder, klär sig snyggare, sköter om frisyren, tränar och blir måna om sin vikt, helt enkelt omhulda sitt yttre för att förmedla en bild till omvärlden att de nu är en person som är hel och ren och ordentlig.

Att lämna rollen som missbrukare är en socialt önskvärd process. Personen som gör detta tenderar att värderas högre i sin nya roll än den tidigare. Trots det finns rester från den tidigare missbruksrollen kvar, vilket påverkar förväntningar och bedömningar.

Även om samhället samtycker till rehabilitering av dessa individer så möts de ändå av negativa reaktioner som baseras på den tidigare rollen. Många människor blir obekväma omkring ex-missbrukaren. Man kan säga att ex-missbrukaren hamnar i ett ingenmansland, där de varken hör till den gamla gruppen med andra missbrukare, men inte heller accepteras fullt ut i det konventionella samhället.

Att skapa ex-rollen handlar ofta om att byta umgänge i olika stor utsträckning, beroende på vilken roll det är man lämnar. I Ebaughs studie skedde detta i högst utsträckning bland just ex-alkoholisterna. Det är vanligt att ex-alkoholister umgås med andra ex-alkoholister för att undvika reaktionerna på ens tidigare alkoholism. Från att tidigare nästan enbart ha umgåtts med andra alkoholister, byter de flesta umgänge till andra nyktra alkoholister, oftast medlemmar i AA eller andra självhjälpsgrupper. Där känner man sig inte annorlunda och där finns ett stort socialt och känslomässigt stöd i exit-processen.

4.3 Stigma

Då vi utifrån vår förförståelse menar att man som missbrukare kan ha en stigmatiserad position i samhället tänkte vi att Goffmans (2001) teori om Stigma såväl skulle hjälpa oss att dels skapa förståelse för respondenterna, dels vara ett hjälpmedel vid vår analys av materialet. Vi tyckte även att det passade bra med en interaktionistisk teori som den om Stigma då man som deltagare i ett kooperativ befinner sig i ett sammanhang där människor interagerar med varandra.

De begränsningar man kan finna med teorin om Stigma är att då den studerar interaktion mellan människor, alltså rör sig på mesonivå enligt sociologin och inte tar hänsyn till vad som rör sig på makronivå, så riskerar den att missa att vissa roller kanske man tvingas ta utifrån tryck från strukturella nivåer. Inte heller säger teorin allt om vad som utspelar sig på intrapsykisk nivå, till exempel om man måste känna sig stigmatiserad. Kanske har teorin därmed för stora anspråk om man enbart använder sig av denna teori när man studerar ett fenomen.

Goffman (2001) menar att vi människor agerar på en social scen, ett slags framträdande inför publik som går ut på att vara normal och uppfylla rollförväntningar. På denna sociala scen visar vi upp olika aspekter av oss själva, ofta styrda av gemensamt förekommande idealiseringar - vi kan ha ett antal olika roller som vi anpassar beroende på situation. I det som Goffman kallar den bakre regionen finns det frizoner där man för stunden kan släppa sin idealiserade roll och exempelvis dela sina hemligheter (det man inte kan visa upp) med varandra.

Det som Goffman (2001) benämner som stigmatiserade personer är de som befinner sig i ej önskvärda eller accepterade tillstånd, han skiljer här mellan kroppsliga stigmat exempelvis fysiska handikapp, tribala stigmat sådana som kan gälla ras, nation och religion samt karaktärsstigmat som kan sägas gälla sådant som missbruk.

Att vara en person med tidigare missbruksproblematik innebär i regel att man inte bär sitt stigma synligt hela tiden utan kan välja om man vill dölja sitt stigma eller inte, med Goffmans terminologi är man då misskreditabel, något som skiljer sig från att vara misskrediterad då man inte kan välja att dölja sitt stigma.

Goffman (2001) menar vidare att en stigmatiserad person kan försöka styra de intryck som andra får av denna aspekt av dem, för att de ska kunna passera som normala och inte avslöja sig. I ett försök att undvika ett sådant avslöjande kan den stigmatiserade försöka skyla sitt stigma. På så sätt undviks framställningsstörning – det uppkommer inte något som stör den idealiserade rollprestationen.

När en stigmatiserad person är bland det som Goffman (2001) benämner likar, det vill säga de som har samma stigma som en själv eller med de visa, det vill säga professionella eller kunniga som har speciell kunskap eller intresse för denna grupp stigmatiserade behöver man oftast inte skyla sitt stigma utan kan vara mer avslappnad.

4.4 KASAM

Vi valde Antonovskys (2005) teori om KASAM utifrån materialet vi fick in vid intervjuerna. Detta då vi studerade materialet fick tankar om att de teorier vi hade valt inte kunde täcka in hela materialet men att dessa delar i materialet skulle vara givande att studera utifrån mer salutogena (hälsobringande) tankegångar.

Gällande de begränsningar som finns i teorin om KASAM så är det en väldigt generell teori och måste därför sättas i ett sammanhang eller kompletteras för att inte riskera att kännas urvattnad, då en teori om allting annars riskerar att bli en teori om ingenting.

Antonovsky (2005) har ett holistiskt (systemiskt) perspektiv på människan och har valt att studera vad som gör att en människa klarar av en svår situation, det extrema exemplet är en vistelse i ett koncentrationsläger. På så sätt utgår Antonovsky från ett salutogent perspektiv, med friskhetsfaktorerna i fokus istället för som det mer vanligt förekommande patogena perspektivet, som lägger tyngdpunkten vid vad som genererar sjukdom eller andra problem.

Antonovsky (2005) kallar de yttre faktorer som påverkar en människa för stressorer, dessa kan vara såväl positiva och negativa, exempelvis såväl att börja på ett nytt jobb som att bli uppsagd. Det stressorerna har gemensamt är att de ställer krav på individen i form av anpassning till den förändrade situationen och därmed skapar spänningstillstånd. Det sätt på vilket individen löser detta spänningstillstånd menar Antonovsky har ett samband med individens upplevelse av sin situation.

Här har Antonovsky (2005) utkristalliserat tre faktorer som påverkar denna upplevelse och därmed individens möjligheter att klara av sin situation. En av dessa är begriplighet vilket innefattar att man upplever sin tillvaro som begriplig och överblickbar. Nästa faktor är hanterbarhet – detta innefattar att man bedömer sig ha resurser att hantera den uppkomna situationen och eventuella andra framtida stressorer. Den sista faktorn är den som Antonovsky själv bedömer som den viktigaste, det är det som benämns meningsfullhet och den inbegriper att man upplever sin tillvaro och det som händer som meningsfullt. Dessa tre faktorer kan samspela och ger tillsammans en känsla av sammanhang – vanligen benämnt KASAM.

5. Metod och material

5.1 Datainsamlings- och analysmetod

Vid vår undersökning har vi velat att de tidigare missbrukarna själva får komma till tals för att få individens eget perspektiv på vad arbetskooperativen är och vad har de inneburit för dem. Vi definierar vår undersökning som deskriptiv (beskrivande) form undersökning snarare än exempelvis explorativ. Att kunskap finns inom området samt att denna kunskap börjat systematiseras beskriver Patel (2003) som två kriterier som gör att en undersökning inom området tenderar att bli deskriptiv Det område vi valt att studera närmare, vad arbetskooperativet som form kan ge människor som lämnat ett missbruk bakom sig är ett område där det finns viss kunskap (se tidigare forskning ovan) och den kunskap som genererats inom området har även börjat utforma sig till vissa tankemodeller (exitprocesser, empowerment).

Vid våra intervjuer har vi dels ställt frågor som handlar om hur respondenten upplever sin tid nu på kooperativet men även pendlat tillbaka i tiden genom att exempelvis ställa frågor om tidigare umgänge och deras första tid på kooperativet. Detta har vi gjort då vi velat fånga den eventuella förändring som delaktigheten i kooperativet lett till. Patel (2003) menar att en beskrivande undersökning kan gälla situationer som redan har utspelat sig (dåtid) eller gälla situationer som handlar om här och nu (nutid).

Det Patel (2003) skriver om att det vid deskriptiva undersökningar oftast används endast en teknik för att samla in material stämmer även in på vår undersökning då vi använt oss av enbart kvalitativa intervjuer vid vår materialinsamling.

Vår undersökning befinner sig i den hermeneutiska fåran, både vad det gäller vår materialinsamlingsmetod genom kvalitativa intervjuer, vår analys där just förståelse och tolkning är det sätt på vilket vi gör materialet tillgängligt och analyserbart samt att vi i vår forskarroll försökt hålla oss så öppna som möjligt samt att vi tar vår subjektiva roll som forskare med i beräkningen när vi exempelvis diskuterar vår förförståelse.

Vid vår materialinsamling har vi använt oss av tal i form av intervjuer, dels att vi vid vår analys och tolkning utgått från språket som det förmedlades i de texter som blev resultatet av dessa intervjuer. Detta då vi tänker oss att språket kan förmedla kunskap om människors verklighet, en kunskapssyn som är i hermeutisk anda (Patel 2003).

Patel (2003) visar också att man som forskare kan möta det man undersöker som subjekt mot subjekt med hjälp av såväl förförståelse som inlevelse, här nämner han också det hermeneutiska begreppet förståelsehorisont som definierar var gränsen går för vad som kan förstås. Denna gräns menar Patel är flyttbar när tolkning sker och att här finns en möjlighet att uppnå gemensam förståelse.

Ett exempel på detta möte subjekt till subjekt som vi upplevde i vår undersökning kan vara när exempelvis en respondent berättade om den betydelse kooperativet har när det gäller upplevelsen av att det är lättare att njuta av att vara hemma om man varit hemifrån en tid. Detta var ett fenomen som intervjuaren hade lätt att förstå och känna igen hos sig själv, inte minst under uppsatstiden. Ett annat exempel på detta var att då vi i intervjufrågorna fokuserade på förändring och uppbrott (med reflektioner över nu och då) uppstod det vid ett flertal tillfällen situationer när de svar respondenterna gav berörde intervjuaren som på så sätt påmindes om egna uppbrott. Detta med uppbrott och rollbyten är ju också något som

kännetecknar det moderna livet, menar Ebaugh (1988). Att man som intervjuare blir berörd av intervjupersonens svar kan också tänkas bero på att som Patel (2003) beskriver det - vid kvalitativa intervjuer är båda parter medskapare i samtalet.

Denna pendling (som nämnts ovan) mellan del och helhet och mellan olika positioner gör att hermeneutisk forskning tenderar att bli abduktiv till sin natur skriver Patel (2003). Vår undersökning kom också att bli abduktiv då det trots att vi hade tankar och teorier som vi utformade vår frågeguide utifrån innan intervjuerna blev så att materialet i sin tur påverkade oss så att vi fick nya tankar som kom att påverka vårt senare teorival, exempelvis då vi valde att lägga till KASAM.

Ytterligare en sak som gör att vår undersökning håller sig till den hermeneutiska frånan är att vi inte utger oss för att lyckas fånga det generella utan snarare försöker vara öppna för det unika, såväl i mötet med respondenterna som i tolkningen – denna betoning av det unika snarare än det generella menar Patel (2003) är något som kännetecknar hermeneutiken. Dock innebär det faktum att vi använde oss av förutbestämda frågor som följde en viss ordning vid intervjuerna (det som Patel benämner hög grad av strukturering) ett steg mot att fånga det generella till förfång för det unika.

5.2 Urval

För att vår deskriptiva undersökning inte skulle bli för svårhanterlig och oöverskådlig fann vi det lämpligt att begränsa oss. Det gjorde vi genom att dels fokusera oss på de deltagare i kooperativet som haft tidigare missbruksproblematik, dels vid intervjutillfället arbeta i ett kooperativ och gjort så i minst 6 månader. Vi avgränsade oss inte om vad för sorts missbruk personerna hade, varken i fråga om drog/substans eller i fråga om omfattning.

En annan begränsning som gjordes var att vi i intervjuguiden utformade våra frågor kring de områden vi var intresserade av att få veta mer om. Detta sätt att arbeta ligger nära det som Patel (2003) beskriver som typiskt för en deskriptiv undersökning; dels begränsningen till ett fåtal aspekter av området, dels att man fördjupar sig i dessa aspekter. Det sistnämnda har vi gjort genom att dels lära oss mer om arbetskooperativ. Vidare har vi försökt fördjupa vår kunskap om missbruket utifrån det tomrum som uppstår när man lämnar missbruket samt kooperativets betydelse för att fylla detta tomrum.

I presentationsbrevet som vi skickade ut via e-post (se appendix) förklarade vi att vi sökte personer som har haft tidigare missbruksproblematik, vilket innebar att personer som ansåg att detta stämde på dem, kunde tacka ja. Således har våra respondenter själva definierat sig som före detta missbrukare.

Vi antog att vi skulle ha större chans att, med den tid som stod till vårt förfogande, hitta respondenter om vi vidgade vårt sökande efter kooperativ geografiskt och inte endast sökte kooperativ i Göteborg. En annan fördel med att söka respondenter på fler ställen i landet är att öka anonymiteten och minska risken för igenkänning.

Under våra sökningar på internet hittade vi två förteckningar över kooperativ i Sverige. (<http://www.kooperatorshuset.goteborg.se/adress.pdf> och <http://www.skoop.coop/bestallningsmaterial/socialaForetagISverige2008.pdf>).

Vi gick igenom listorna och letade efter kooperativ som stämde med vad vi sökte, det vill säga att de som arbetar där har ett förflutet i missbruk. Dessa kooperativ kontaktade vi per telefon. Vi ringde till den person som stod som kontaktperson, verksamhetsansvarig eller

liknande. Vi presenterade vår uppsats, vilka respondenter vi sökte och frågade om de kunde tänkas höra med medlemmarna i kooperativet.

Vi rekryterade även respondenter via e-post, genom att vi skickade ett brev via mail (se appendix) där vi presenterade oss, syftet med uppsatsen och att vi söker respondenter med bakgrund i missbruk. Detta mail skickade vi även till kooperativ där vi inte visste vad medlemmarna hade för bakgrund. Ett fåtal av kooperativen svarade på mailet, samtliga med beskedet att de inte hade före detta missbrukare som arbetade på kooperativet. De kooperativ som inte svarat på vårt mail följde vi upp med ett telefonsamtal cirka en vecka efter att vi skickat mailet.

Vi skickade även mail till Kooperatörshuset, Skoopi och Coompanion (se avsnitt 2.1) och bad om tips på kooperativ som har före detta missbrukare som målgrupp.

Totalt kontaktade vi 17 kooperativ i Västsverige och Mellansverige. Sammanlagt fick vi genom kontaktpersonerna tag på 7 personer, vilka var intresserade att delta, varpå vi bokade in intervjuer med dessa.

Då urvalet skedde som vi nämnt ovan genom att vi kontaktade ett flertal kooperativ och nyckelpersoner därifrån hjälpte oss att komma i kontakt med respondenter hade vi på så sätt inte någon större kontroll över urvalet. Detta gjorde att vi fick ett ganska blandat urval; olika stora kooperativ, olika inriktning på dessa, respondenter som varit olika länge i verksamheten (även om de flesta hade varit på kooperativet länge), olika positioner i kooperativet samt både män och kvinnor. Vår forskarstrategi gällande detta har varit att vi känt oss nyfikna på vad formen arbetskooperativ kan ge på olika nivåer till olika människor. Vi tyckte fortfarande att deras svar var relevanta för våra frågeställningar då de alla hade en liknande utgångspunkt med ett allvarligt missbruk bakom sig och vi har haft med oss deras skilda bakgrunder när vi tolkat materialet

5.3 Materialinsamling

Vid planerandet av intervjuerna diskuterade vi om vi skulle genomföra intervjuerna tillsammans, dela dem mellan oss eller om en av oss skulle göra samtliga intervjuer. Vi hade till en början önskat att genomföra intervjuerna tillsammans, detta för att båda få möjlighet att träffa våra respondenter och för att på så sätt ta in så mycket information som möjligt, både verbalt och icke-verbalt såsom kroppsspråk, reaktioner, hållning, utseende och så vidare, vilket kan ge mycket värdefull information inför den kommande tolkningen och analysen (Kvale 1997). Vi tänkte oss samtidigt att det skulle minska risken för förtrolighet med ”två mot en” och att det vore bättre om respondenten endast träffade en av oss för att lättare få till ett samtal där vår respondent vågar öppna sig och undvika känslan av förhör eller liknande.

Vi övervägde egentligen inte att dela intervjuerna mellan oss, eftersom vi ville undvika intervjuar-effekt (Kvale 1997), då skillnaden oss emellan skulle kunna göra skillnad på materialet.

En av oss, Annika Möller, genomförde samtliga intervjuer. Valet föll på Annika då hon från sin praktiktermin och yrkesliv har vana att tala med personer som har eller har haft missbruksproblematik vilket vi antog skulle kunna vara en fördel vid exempelvis utformandet av följdfrågor.

Vi hade inget bortfall såtillvida att alla intervjuer som bokades in även blev av. Ingen av respondenterna valde att avbryta sitt deltagande. Samtliga intervjuer genomfördes under ett par veckor i november månad. 5 av intervjuerna tog mellan 60-75 minuter, 2 intervjuer tog ca 20 minuter. Samtliga intervjuer spelades in på kassettband.

Vi hade i rekryteringen sagt att platsen för intervjun skulle bestämmas tillsammans med intervjupersonen. I praktiken blev det i samtliga fall bestämt att intervjun skulle genomföras på kooperativet.

5.4 Miljö- och personbeskrivning utifrån intervjuerna

5.4.1 De olika arbetskooperativen

Alla fem kooperativen där vi utförde våra intervjuer uppfyllde kriterierna nedan som Skoopi (Sociala arbetskooperativens intresseorganisation) ställer upp för att en verksamhet ska definieras som ett socialt företag (se ovan).

Kooperativen där vi gjort våra intervjuer har känts olika resursstarka, fyra av kooperativen var delar av mer omfattande verksamheter, med stor omsättning och kontakter ut mot såväl det privata näringslivet som offentliga organisationer, medan det femte var något mindre och hade ett nära samarbete med kommun och landsting. Nedan följer en beskrivning av de tre olika typer av kooperativ vi besökte vid våra intervjuer, med likheter och skillnader utifrån hur kooperativen presenterar sig själva.

Beskrivning arbetskooperativ typ A:

- Arbetskooperativen bildades (med visst stöd av EU) av befintliga brukarföreningar, syftet var att bryta diskriminering och utestängning från arbetsmarknaden och förändra attityden mot människor med en bakgrund i missbruk och kriminalitet samt förbättra samarbetet med myndigheter. I detta arbete finns ett uttalat egenmaktsperspektiv.
- Arbetskooperativen ingår i ett konsortium med exempelvis gemensam upphandling, administration och personaladministration.
- Runt arbetskooperativen finns en rad föreningar, organisationer som stöttar arbetet.
- Arbetskooperativen har ramavtal och säljer arbetsträningsplatser

Beskrivning arbetskooperativ typ B:

- Arbetskooperativet startades av en eldsjäl med inspiration från ett annat stort arbetskooperativ som det också har tät kontakt med, för personer med missbruksproblematik.
- Brukarstyrt socialt företag då i stort sett alla ansvarsposter innehas av personer som tidigare rehabiliterat sig på arbetskooperativet.
- Förutom arbetskooperativets egen produktion av tjänster säljs rehabiliteringsplatser till kommun. Arbetskooperativet tar dock enbart betalt för rehabiliteringsplatsen det första året - därefter sker övergång från lärling till medarbetare i företaget.

Beskrivning arbetskooperativ typ C:

- Ett socialt arbetskooperativ i form av en ideell förening.
- Föreningens har till ändamål att stärka medlemmarnas självförtroende, vidga deras sociala nätverk och ge medlemmarna meningsfull sysselsättning och åtar sig därför uppdrag som att utföra tjänster.

- Det överskott som blir av produktionen återinvesteras i verksamheten vid behov samt används till sociala aktiviteter för deltagarna i kooperativet. Dessa aktiviteter och andra beslut fattas vid regelbundna möten på arbetskooperativet där varje medlem har en röst. Styrelsen i föreningen är verkställande, ej styrande.
- Kommunen betalar handledare (som ej är medlemmar i föreningen utan fungerar stödjande) och hyra för lokalen.

5.4.2 Miljö- person- och intervjubeskrivning

Intervju 1: Kooperativet var av typ A och låg i storstad, kooperativet hyrde lokal i en offentlig verksamhet, där kooperativet bedrev enklare servering. Intervjun utfördes på ett kontor som låg i anslutning till kooperativet. Intervjun kändes generös och personlig, med talrika exempel från intervjupersonens liv. Intervjupersonen var engagerad i kooperativet och framstod som en eldsjäl. Intervjupersonen hade varit aktiv inom kooperativet i flera år och hade en ledande position.

Intervju 2: Kooperativet, av typ B, låg i småstad, hyrde lokaler i en byggnad som även inhyser privat verksamhet, verksamheten bedrevs till större delen utanför kooperativets lokaler. Intervjun utfördes i en konferenslokal på kooperativet. Intervjun kändes personlig och levande med starka exempel och flödande beskrivningar. Intervjupersonen hade en arbetsledande position i kooperativet och hade varit där ett antal år och bodde även där.

Intervju 3: Kooperativet var av typ A och låg centralt i storstad och hade affärsbedrivande verksamhet. Intervjun utfördes på kontor hos kooperativet. Intervjun var givande med exempel och reflektioner från intervjupersonens eget liv. Intervjupersonen var anställd på kooperativet och hade varit där mindre än ett år.

Intervju 4: Kooperativet, typ A, låg i industriområde i storstad och hade affärsverksamhet. Intervjun utfördes i avskilt fikarum där vi var ensamma med korta avbrott om någon från kooperativet behövde hämta något. Intervjun var flödande och fylld av målande exempel när personen berättade från sitt liv, skrattet var aldrig långt borta. Intervjupersonen hade varit inom detta kooperativ och ett tidigare kooperativ i flera år och hade en ledande position.

Intervju 5: Kooperativet var av typ C och låg lite utanför småstad, i industriliknande lokaler och utförde legoarbeten på plats. Intervjun utfördes i ett avskilt kontorsrum som låg i nära anslutning till fikarummet. Intervjun var givande och gav inblick i personens tidigare och nuvarande liv. Intervjupersonen hade arbetat med legoarbeten på kooperativet under ett flertal år.

Intervju 6: Kooperativet samma som intervju 5. Intervjun gav nya erfarenheter och insyn i hur personens liv sett ut innan tiden på kooperativet samt vad personen tyckte var givande med kooperativet. Intervjupersonen hade arbetat med legoarbeten på kooperativet ett par år.

Intervju 7: Kooperativet samma som i intervju 5. Intervjun gav mycket och var fylld med bilder från intervjupersons liv både från tiden före kooperativet och även från tiden på kooperativet, intervjupersonen var mån om att intervjuaren skulle förstå det som berättades. Intervjupersonen hade arbetat med legoarbeten på kooperativet under några år.

Sammantaget kan man säga att intervjupersonerna känts generösa då de delat med sig av sina liv utifrån våra frågor. Respondenterna svarade på alla frågor. Vissa frågor gav mer levande

svar, medan andra gav mer standardiserade svar, något som vi tog med oss vid analysen av svaren.

5.4.3 Våra respondenter

Vi intervjuade 7 personer, 4 män och 3 kvinnor, som bor och arbetar i Mellansverige och Västsverige.

Alla våra respondenter har ett förflutet i missbruk. 6 respondenter har haft ett drogmisbruk och 1 respondent alkoholmissbruk. Bland dem som använt droger var det oftast blandmissbruk där amfetamin var den vanligast förekommande huvuddrogen. Alla respondenter beskriver att deras missbruk dominerat deras tillvaro på ett sätt som fått negativa konsekvenser för deras liv och sociala situation, i fråga om arbete, psykiska och fysiska hälsa, ekonomi och boende.

Alla våra respondenter har även en historia av antingen kriminalitet eller psykiska funktionshinder. En del av våra respondenter har haft missbruksfria perioder i sina liv och sedan återfallit i missbruk. Vid intervjutillfället hade det gått mellan 2 till 8 år sedan de lämnade missbruket.

I vilken mån respondenterna har arbetslivserfarenhet innan de började på kooperativet varierar inom gruppen, från att nästan aldrig ha arbetat till att ha arbetat en betydande andel av sitt liv.

Vid tiden för intervjun hade de har arbetat inom kooperativen mellan ett knappt år till 7 år. 3 personer arbetar halvtid på kooperativet och 4 personer heltid. 3 personer försörjer sig med förtidspension, 3 personer har lönebidrag/trygghetsanställning, 1 person har lön genom kooperativet.

Av våra respondenter är det 2 som bor i stödboenden, en person bor på kooperativet och 4 respondenter har egna boenden. Vi har inte undersökt familjeförhållanden, men respondenterna har under intervjun ändå spontant berättat lite för oss. Vi vet att en är gift och en har en särbo. Två personer berättade spontant att de har barn som bor hos dem.

Ingen av våra respondenter har för egen del kontakt med socialtjänsten. 3 av våra respondenter är aktiva inom NA (Narcotics Anonymous, eller Anonyma Narkomaner, en anonym självhjälsgrupp som arbetar enligt tolvstegsprogrammet) och 3 respondenter har kontakt med psykiatrin.

5.5 Bearbetning av materialet

Efteråt har alla intervjuer transkriberats av Hanna Olsson. Vi har i transkriberingen tagit med upprepningar, omformuleringar, harklingar och hostningar, skratt, halva ord, detta för att vi ville undvika att tolkning gjordes redan vid transkriberingen. Vid en av intervjuerna stängdes inspelningen av efter cirka en timma, vilket innebar att den sista delen av intervjun, ungefär 15 minuter, inte kom med på band. Detta upptäcktes omedelbart efter att intervjun avslutats. Annika Möller skrev då ner vad hon mindes av intervjun den sista kvarten, vilket lagts till transkriberingen. Detta innebar att nyanser riskerar att ha gått förlorade då den delen av intervjun fick återkallas ur minnet i efterhand vilket vi har varit medvetna om.

5.6 Analys och tolkning

Det faktum att vi använt oss av kvalitativa intervjuer som vi efter transkribering haft som underlag för tolkande analyser utifrån verbala analysmetoder innebär att vår datainsamling inriktat sig på det som Patel (2003) benämner ”mjukdata”. Sådan ”mjukdata” menar Patel är något som är betecknande för kvalitativ forskning. Att använda sig av verbala analysmetoder menar Patel är en lämplig metod för att tolka och förstå en persons upplevelse, och just detta att försöka komma nära våra respondenters personliga upplevelse var också vår tanke när vi valde denna metod.

Patel (2003) visar att hermeneutikern eftersträvar att se helheten i forskningsproblemet, ”holism”, vilket kan illustreras med att helheten är större än summan av delarna. Här finns tanken att genom att pendla mellan del och helhet uppnås en större förståelse än om man bara studerat en av dessa. Vid vår undersökning har vi utfört en liknande pendling när vi gått från vår förståelse av fenomenet arbetskooperativ som det förekommer i sitt samhällliga sammanhang (exempelvis genom centrala värderingar eller kunskap om den tredje sektorn i vilken socialt kooperativ ingår) till kunskap om enskilda kooperativs förutsättningar och dess medlemmar. Här kunde vi känna att den ena kunskapen berikade den andra just på ett sådant sätt som visar att helheten är större än delarna. Ytterligare en sådan holistisk pendling förekom när vi läste intervjuutskriften och först bildade oss en uppfattning av materialet i sin helhet för att sedan diskutera enskilda delar som vi fann intressanta, varefter dessa delar i sin tur berikade synen på resten av materialet.

Vi såg mönster som framträdde ur materialet, en del av dem var utöver vad vårt teorival kunde täcka. Vi lade därför till en ny teori, KASAM. Vi renodlade mönstren och sammanställde dem. Vi analyserade och tolkade materialet utifrån våra teorier.

5.7 Förförståelse

Som tidigare nämnts (utifrån Patel 2003) ingår det i det hermeneutiska perspektivet att man som forskare tar med sin egen förförståelse; den kunskap man har sedan innan, ihop med tankar och känslor samt eventuella intryck man fått kring det man studerar när man presenterar sin undersökning. Patel visar att när en forskare med hermeneutiskt perspektiv vill undersöka något tar denne gärna avstamp från sin egen förförståelse, detta innebär att förförståelsen ska ses som något som är till hjälp snarare än hinder.

Vi hade med oss föreställningar om vad som ingår i ett bra liv, vi hade dessutom kunskap vi fått genom socionomutbildningen gällande missbruk och de teorier vi var intresserade av, erfarenheter från vår praktik och även tidigare livs- och arbetslivserfarenhet, dessutom hade vi stött på den tredje sektorn (ej offentlig, ej privat) i samband med vår B-uppsats.

I början av uppsatsarbetet planerade vi att göra en narrativ analys. Vi läste litteratur i ämnet men valde senare att inte använda den metoden. Vi kan dock inte bortse från att tankarna om narrativ blivit en del av vår förförståelse. Ett exempel på detta var i intervjusituationen där intervjuaren hade med sig tankar om att låta berättelsen flöda även när respondenten i sitt svar till synes kom bort från ämnet. Enligt narrativ metod kan man då i efterhand använda det berättade för att analysera hur respondenten positionerar sig i sin berättelse om sitt liv.

5.8 Reliabilitet, validitet och generaliserbarhet

Svenning (2003) skriver att validitet handlar om att man verkligen mäter det man avser att mäta, att man hittat den rätta kopplingen mellan teori och empiri.

Om man granskar validiteten i vår studie utifrån frågorna kan vi ha tankar om att då vi sökte fånga den förändring som skett sedan deltagarna börjat på kooperativet blev frågorna positivt färgade, vilket i sin tur påverkade vårt material i en positiv riktning.

Vidare formulerade intervjuaren enstaka frågor något olika vid olika intervjutillfällen, något som vi bedömer kan ha påverkat materialet något men inte i någon större omfattning då vi hade temafrågor.

Vissa frågor som var avsedda att fånga ett fenomen lyckades inte med detta bedömer vi, exempelvis då vi försökte fånga om respondenternas delaktighet och engagemang i samhället ökat sedan de började på kooperativet genom att ställa en fråga om skadgörelse/klotter. Denna fråga genererade svar på allt från om klotter är konst, till ungdomens situation idag men knappast något om det vi ville veta. Å andra sidan hade vi frågor som var tänkta som enkla bakgrundsfrågor men som gav långa berättelser om respondenternas liv. Förutom dessa aspekter kände vi oss nöjda med våra frågor och upplevde att de väl täckte in det vi ville undersöka och gav oss ett rikt material att arbeta med.

Ena annan aspekt av validitet är urvalet, det vill säga ställdes frågorna ovan till rätt grupp. När det gäller urvalet kan man ha tankar kring att det blev ett positivt urval, då enbart de som var stannat kvar i verksamheten kunde bli påtänkta för intervju. I övrigt känner vi oss tillfreds med urvalet och våra begränsningar (även om vi inte hade så stor möjlighet att påverka själva urvalsprocessen som vi beskrivit ovan) då det motsvarade den grupp som vi ville undersöka. Vår metod att använda kvalitativa intervjuer har gjort att respondenterna delat med sig av sina upplevelser, och teorierna vi valt har hjälpt oss med förståelse och att sätta materialet i ett sammanhang. Utifrån svårigheten i att rätt förstå och tolka en annan människas erfarenheter inser vi att det är svårt att generalisera utifrån ett sådant material och vi sällar oss till Svenning (2003) som menar att man inom kvalitativ forskning snarare kan tala om relevanta exempel.

När det gäller reliabilitet, det vill säga tillförlitligheten i mätningarna (Svenning, 2003) har vi försökt hålla oss medvetna om faktorer som kunnat påverka studien. Ett exempel är den eventuella intervjuareffekt som kunnat uppstå av det faktum att intervjuaren rest en längre sträcka för att komma till kooperativet och hur detta eventuellt påverkat svaren. Ett annat exempel är miljön där intervjun ägde rum. Då intervjuerna skedde på kooperativen kan man fråga sig om detta påverkade svaren.

Det är svårt att diskutera reliabiliteten på samma sätt som i kvantitativa sammanhang, vi har ju inte gjort några statistiska beräkningar utan här handlar det ju snarare om förändringsprocesser unika för varje person. Här finner vi stöd hos Kvale (1997) som problematiserar kring att ordet validitet så okritiskt övertagits från positivismen och som anser att kvalitativ forskning snarare bör fylla ordet med sin egen innebörd. Kvale anger då ett mer jordnära perspektiv där validitet och reliabilitet är starkt kopplat till hantverksskicklighet och där viktiga ord är kontrollera, ifrågasätta och teoretisera.

5.9 Etiska överväganden

Eftersom en djupintervju kan upplevas som mer personligt utlämnande är det viktigt att som forskare noga ta i beaktande de etiska perspektiven vid genomförandet. Kvale (1997) rekommenderar att forskaren när intervjuerna förbereds upprättar ett etiskt protokoll för de frågor av etisk natur som kan uppkomma. Vi har i vår studie inte upprättat något sådant

protokoll men försökt hålla de etiska frågorna levande genom att diskutera dem med varandra under studiens olika stadier (frågekonstruktion, utförande av intervjuer, tolkning och analys samt återkoppling) och genom att ta hänsyn till de forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning som publicerades av Vetenskapsrådet år 2002 (www.vr.se). Vetenskapsrådet beskriver fyra huvudkrav när man bedriver forskning. Dessa är *informationskravet*, *samtyckeskravet*, *konfidentialitetskravet* och *nyttjandekravet*.

I *informationskravet* beskrivs vilken av att informera deltagarna i studien om vad syftet med studien är och vad materialet ska användas till. Under rekryteringen av respondenter skrev vi dels om studiens syfte i rekryteringsbrevet, vilket skickades via e-post (se appendix) till kooperativen. Dels informerade vi muntligen över telefon i de fall vi talade med respondenten innan intervjun. Respondenten informerades även muntligen innan intervjun inleddes. Vi förklarade att intervjun skulle spelas in på band för att sedan transkriberas, och att endast vi två författare skulle ta del av intervjun samt frågat i slutet av intervjun om det är något respondenten undrar över eller inte vill att vi ska ta med. Här menar Kvale (1997) att full information gällande undersökningens syfte och uppläggning ger informanten möjlighet att bilda sig en uppfattning om vad samtycket gäller.

När det gäller *samtyckeskravet* är det respondenten som avgör om denne vill medverka i studien, ingen annan. Eftersom rekryteringsförfarandet skedde med hjälp av verksamhetsansvarig, kontaktperson eller liknande, hade vi inte kontroll över exakt vad som sades när denne informerade de som arbetar på kooperativet. Merparten av dessa uppgav att de vidarebefordrade rekryteringsbrevet när de informerade de eventuella respondenterna. I de fall vi talade med respondenten innan intervjun informerades frivilligheten i det samtalet. Även i inledningen till samtliga intervjuer har vi informerat respondenten om att deltagandet är helt frivilligt och kan avbrytas när som helst.

I fråga om *konfidentialitetskravet* berättade vi för respondenterna att citat från dem skulle komma att användas i uppsatsen men att eventuella detaljer som skulle kunna röja respondentens identitet skulle utelämnas eller ändras.

Eftersom rekryteringen skett med hjälp av kontaktpersoner på kooperativen, finns det människor omkring våra respondenter som har kännedom om att de deltagit i studien. Under uppsatsarbetets gång har vi även förstått att många kooperativ har kännedom om varandra och i vissa fall varandras deltagare och man skulle på så sätt kunna säga att den är en liten värld. Dels var ett kooperativ relativt litet och det var svårt att göra intervjuerna på ett sådant sätt att det gick obemärkt förbi. Detta ökar risken för att våra respondenter skulle kunna kännas igen av andra. Här är viktigt att tänka på konsekvenserna där Kvale (1997) skriver att informanten skall lida så lite skada som möjligt. Vi har därför varit mycket måna om att i framställningen av analys- och resultatdelen göra om detaljer för att försvåra identifiering. Av denna anledning har vi valt att i resultat och analysdelen inte redovisa vilken respondent som säger vad. Det är väldigt personliga berättelser som delgetts oss och vi vill försvåra möjligheten för läsaren att lägga samman berättelserna och citaten till en hel livsberättelse och på så sätt kanske kunna känna igen någon.

Nyttjandekravet beskriver att insamlat material till en studie enbart skall användas till nämnda studie, och inte för några icke-vetenskapliga syften. I rekryteringsbrevet och i inledningen till samtliga intervjuer informerade vi att allt material endast skulle användas till c-uppsatsen och sedan förstöras.

6. Resultat

6.1 Resultat utifrån våra frågeställningar

Vi har valt att titta på våra intervjuer utifrån våra frågeställningar.

Vad innebär delaktigheten i det sociala arbetskooperativet för de före detta missbrukarnas syn på sig själva?

Intervju 1: Respondenten beskriver sig själv som en spänningssökande person som går sina egna vägar. Detta har han tidigare delvis fått utlopp för i sitt missbruk men idag berättar han att engagemanget och utmaningen med att driva kooperativet gett honom möjligheten att leva ut dessa sidor hos sig själv. Han upplever att han förväntat både sig själv och omgivningen genom sin framgång i kooperativet.

Intervju 2: Vad kooperativet har gett honom är möjligheten att se sig själv som en förebild, genom att använda sina erfarenheter i att hjälpa andra i deras strävan efter drogfrihet. Han berättar också att han ser möjligheter att utveckla sig själv inom organisationen och han ger uttryck för att "här kan man nå hur långt som helst".

Intervju 3: Respondenten beskriver att hon upplever sig som mer kompetent nu jämfört med tidigare, detta då hon började på kooperativet efter en långvarig arbetslöshet. Hon beskriver sig vara glad och stolt över att klara av sitt arbete trots tvivel på sin förmåga i början av vistelsen. Hon berättar att hon på kooperativet både fått beröm och kunnat ta till sig det

Intervju 4: Respondenten beskriver att kooperativet har tagit henne till en position som varken hon själv eller omgivningen trodde henne om. Respondenten berättar att tiden på kooperativet har varit lärorik, en inre resa. Respondenten beskriver att kooperativet har gett henne möjligheten att se sig själv och sina erfarenheter från missbrukstiden som en tillgång eftersom att den kan hjälpa andra i kooperativet.

Intervju 5: Vår respondent berättar att tiden på kooperativet har fått honom att börja prata med andra människor. Innan han började på kooperativet talade han nästan inte alls med någon.

Intervju 6: Under sin tid på kooperativet berättar respondenten med stolthet att han lärt sig många saker, såsom planera och laga mat till många människor, något han tycker är roligt.

Intervju 7: Respondenten säger uttryckligen att hon fått bättre självförtroende sedan hon började på kooperativet. Kooperativet tar henne till nya platser och nya omgivningar genom resorna kooperativet gör tillsammans. Komma hemifrån, det gjorde hon inte innan. Nu har hon någonting att klä sig för, någonting att gå upp till på morgonen, vilket hon menar att hon inte hade innan hon började på kooperativet.

Vilken roll spelar det sociala arbetskooperativet i de för detta missbrukarnas liv utifrån gemenskapen på arbetsplatsen?

Intervju 1: Respondenten berättar att han dels lägger mycket tid och kraft på kooperativet och dels att hans sociala liv fortfarande är under uppbyggnad. Då respondenten har en arbetsledande position ligger hans gemenskap främst hos kontakter med andra kooperatörer.

Tillsammans med dem strävar de mot gemensamma mål och han beskriver även i sina framtidsplaner tankar om nya gemensamma mål med dessa.

Intervju 2: Respondenten talar om att han påminns om sitt missbruk när han ser de andra i kooperativet och på så sätt håller den biten levande hos sig själv, vilket han upplever som en tillång och viktigt för att behålla sin drogfrihet. Att de andra också har samma bakgrund gör att han känner att han hör hemma där.

Intervju 3: Respondenten har en arbetsledande position men beskriver att de delar mycket på kooperativet. Man kan prata om allt tillsammans, säger hon.

Intervju 4: Respondenten beskriver kooperativet som en plats där hon kan vara sig själv, där hon inte behöver ljuga eller dölja sidor av sitt liv för att passa in. "Kanske hade jag fått dölja hela mitt liv, här slipper jag det", säger hon.

Intervju 5: På kooperativet känner han sig mer harmonisk och trygg än vad han tidigare gjort tillsammans med andra. Han säger att det fortfarande kan bli jobbigt ibland, men han kan stanna kvar med människor eftersom han nu vet att det lättar efter en stund. Han beskriver att sammanhanget på kooperativet har gett honom en vän som han umgås med på fritiden.

Intervju 6: På kooperativet slipper han tänka på och tala om sina problem, berättar han. Vidare har kooperativet gett honom en vän med vilken han delar intressen och umgås med på fritiden. Han berättar att han emellanåt kan uppleva arbetet som lite enformigt men att han värdesätter gemenskapen i. Han talar om bra chefer och bra kompisar.

Intervju 7: Respondenten berättar gärna om de gemensamma aktiviteter som anordnas inom kooperativet i form av resor, utflykter och restaurangbesök. Under intervjun jämför hon stämningen på kooperativet med en vanlig arbetsplats. På kooperativet kan man vara sig själv, man blir accepterad för den man är och möter förståelse på ett sätt som hon tänker sig att man inte skulle bli på en vanlig arbetsplats.

Hur kan arbetet på det sociala arbetskooperativet öka den före detta missbrukarens delaktighet i samhället?

Intervju 1: Respondenten beskriver att han alltid befunnit sig i en alternativ position i samhället och att detta är någonting han själv har valt. Idag beskriver han att han får utlopp för denna alternativa syn på samhället genom att använda kooperativet för att förändra synen på missbrukare.

Intervju 2: Respondenten beskriver att arbete är en viktig del i hans liv och att detta kan han nu använda sig av på kooperativet. Han menar också att arbetet gör att han känner sig delaktig och leder till att han känner sig mer som en "Svensson" då han exempelvis betalar skatt.

Intervju 3: Respondenten beskriver att hennes arbete på kooperativet och inkomsten därifrån har gett henne möjligheter att komma upp till en levnadsnivå som hon inte hade tidigare. Denna nivå ger henne möjligheten att känna sig som en vanlig "Svensson" och ta del av de förmåner, rättigheter och skyldigheter som finns i samhället. Här talar hon om exempelvis hemförsäkring, pensionssparande och inlämnande av skattedeklaration.

Intervju 4: Respondenten beskriver att kooperativet med alla dess verksamheter har gett henne möjligheten att driva ett företag, ha kontakter med myndigheter och på så sätt gör att hon känner sig mer delaktig i samhället, hon beskriver det som ”att hon är med i hjulet”.

Intervju 5: Respondenten nämner spontant under intervjun att han idag känner att han är en del av samhället och i samband med detta berättar han att tiden på kooperativet gjort honom så pass stark att han inte tänker återgå till missbruket. Respondenten har stannat kvar på kooperativet över längre tid och på så sätt har kooperativet gett honom en fast punkt i tillvaron. Han berättar att han har en framtidsdröm om att söka ett OSA-jobb, det vill säga ta ett steg närmare den öppna arbetsmarknaden.

Intervju 6: Har nu ett så pass normaliserad tillvaro att han idag åker och hjälper sina föräldrar och planerar en framtid med sin flickvän.

Intervju 7: Vår respondent påpekar att det arbete hon utför är till nytta och känns meningsfullt. Hon säger: ”Okej, det är inte världens viktigaste jobb men det behöver det inte vara heller, tycker jag.”

6.2 Mönster

Innan vi gav oss i kast med arbetet att tolka och analysera materialet vi fått fram genom intervjuerna, satt vi tillsammans och förutsättningslöst läste igenom samtliga intervjuer. Detta för att lära känna materialet utan att leta efter något särskilt. Efter ett par genomläsningar upptäckte vi att vissa saker återkom hos flera respondenter, mönster eller områden som vi inte täckt upp med frågor under intervjun utan snarare sådant som nämns spontant eller letar sig in tillsammans med andra livsområden som vi berörde med våra frågor.

Under genomläsningen av materialet upptäckte vi att flera av våra respondenter talar om ”vanliga människor” eller ”Svenssons”. Detta är ingenting vi har fört på tal genom frågorna utan resonemangen letar sig in ändå. Våra respondenter talar om ”vanliga människor” eller ”Svensson” som en grupp människor i samhället som de själva förhåller sig till och positionerar sig till på olika sätt. Ibland berättar respondenterna att de står nära Svensson-gruppen, och ger exempel från sina liv i vilka avseenden de själva lever ett Svensson-liv.

En respondent funderar över att han den senaste tiden inte utnyttjat sitt gymkort i den utsträckning han kanske önskat, trots att det är betalt och klart

så det är väl bara för mig att gå

säger han. Han fortsätter:

jag vet inte, så funkar väl kanske vanliga människor också.

Vanliga människor är som en kategori i samhället som våra respondenter ibland identifierar sig med, och tycker sig likna i beteende, värderingar och reaktioner, men ibland inte.

En annan respondent säger att han gör allt en vanlig människa gör, förutom att dricka alkohol eller använder droger:

Annars gör jag väl ungefär som... som resten av människorna här i världen, jag handlar och städar hemma och jag tittar på teve och jag promenerar och jag simmar... mm... så det är väldigt, väldigt vanligt Svensson-liv, faktiskt.

Han fortsätter:

Jag går på hockey, jag besöker vårdcentralen, jag finns hos tandläkaren, allt detta existerar idag, jag betalar tevelicensen.

Han berättar att hans liv inte såg ut så under missbruket, men att dessa inslag finns i hans liv idag.

Ett annat mönster som återkommer hos våra respondenter är resonemanget om kooperativet i förhållande till ett arbete på den ordinarie arbetsmarknaden. Våra respondenter pratar om vad som är bra med att arbeta på ett kooperativ, och jämför kooperativet med ett "vanligt" arbete. Här nämner våra respondenter att alla som finns på kooperativet går igenom samma sak och strävar mot samma mål, inte endast i verksamheten utan även på ett personligt plan där de bygger upp sina liv i drogfrihet. Det skapar en känsla av gemenskap att alla har samma bakgrund och strävar mot samma mål, det innebär också att det finns en förståelse för varandra inom arbetsgruppen om man har en dålig dag eller om man behöver en paus. Jämförelsen görs då med en vanlig arbetsplats, där man inte kan ta en paus när som helst, säger exempelvis en respondent.

Flera av våra respondenter har varit ifrån arbetsmarknaden i många år och har således hål i cv:n som någon beskriver det. Vissa av våra respondenter har även fängelsestraff bakom sig, vilket även syns i belastningsregistret. Båda dessa omständigheter försvårar deras möjligheter att komma in på den ordinarie arbetsmarknaden, resonerar de. "Intressant på arbetsmarknaden var jag inte, och det visste vi alla" säger en respondent.

En annan fördel som nämns är att man på kooperativet inte behöver ställas inför dilemmat om man ska berätta om sin bakgrund eller inte. På kooperativet vet alla, eftersom alla vet att alla har samma bakgrund. Flera respondenter för resonemang om att detta hade varit besvärligt för dem om de jobbat på den ordinarie arbetsmarknaden, att de då hade tvingats välja mellan att dölja sin historia i missbruk eller berätta, och tankar om vad det i så fall skulle föra med sig i reaktioner. Det här är resonemang som känns igen från Kristiansens studie (2000).

Den delen av ens personliga historia som har med missbruket att göra blir i kooperativet normalt, eftersom det delas av alla, men i bästa fall kan missbruksbakgrunden även bli en tillgång.

Eftersom flera respondenter på kooperativet även stöttar de som börjat där senare, och således har kortare tid i drogfrihet, blir kooperativet en plats där de kan använda sin historia till något konstruktivt. De befinner sig i ett sammanhang där missbruksbakgrunden för med sig något gott och kan gagna andra människor.

Kooperativet skänker alltså möjligheten att göra något konstruktivt med sin missbrukshistoria. Vissa av våra respondenter har även kontakt med myndigheter genom jobbet på olika sätt. Även här kan de beskriva att de får positiv feedback där deras historier blir lyssnade på och betyder någonting. Man kan tänka sig att det utgör en viktig skillnad, då flera av våra respondenter under våra intervjuer ger exempel på dåliga möten med framför allt handläggare

inom socialtjänsten. Det är inte svårt att tänka sig att den positiva feedback de nu får kan innebära en upprättelse av något slag för respondenten.

Där min erfarenhet av mitt missbruk kom till användning på något vis (...) prata inför en massa olika myndigheter där dom tog lärdom av det, vad jag hade att säga, det var helt omvälvande, jag förstod ju inte att herregud, att folk var intresserade.

Det finns ytterligare ett mönster som framträder tydligt under intervjuerna, och det är en känsla av stolthet över vad man åstadkommit inom kooperativet. Stoltheten kan handla om den nuvarande positionen, något man lärt sig behärska som man tidigare haft svårt med, eller andra bedrifter som respondenten är stolt över, och som möjliggjorts av tiden på kooperativet.

En respondent som varit länge på sitt kooperativ berättar exempelvis att han varit med om att öka kooperativets ekonomiska vinst. Han berättar också att kooperativet ses som ett väldigt seriöst företag och har ett gott anseende.

Ett annat genomgående mönster vi fann hos våra respondenter var att de uttalade stark lojalitet med kooperativet. Lojalitet med kooperativet beskrivs också av såväl Meuwisse (2001) i hennes beskrivning av Basta arbetskooperativ som hos Thomas (2004) i hans beskrivning av vad som skiljer kooperativ åt gentemot vanliga företag. En förklaring till denna lojalitet kan man tänka sig om man placerar arbetskooperativets gemenskap inom begreppet Gemeinschaft (Brante/Andersen/Korsnes 2001). I Gemeinschaft är banden mellan individerna av emotionellt slag, det vill säga varaktiga, familjära och förtroliga, vilket är något som känns igen från våra respondenters beskrivning av kooperativen. Att det i ett sådant sammanhang också binds starka lojalitetsband verkar följdriktigt.

Man kan ha funderingar kring vad det innebär när arbetskooperativet är en sådan stor del av ens liv, speciellt om man bor på kooperativet. Innebär det en mortifikationsprocess av den tidigare missbrukarrollen, alltså med en mer positiv innebörd än i Goffmans institutioner (Meuwisse 2001). Det verkar dock som att det går att behålla sitt individuella jag i allt det kooperativa, i alla fall om man ser till detta citat från en av våra respondenter.

Jag menar, jag har ju egna åsikter, sen har jag ju kooperativa åsikter också men sen är jag ju en individ också.

En annan fundering man kan ha är om det passar alla att vara i kollektiv/kooperativ miljö, om man upplever jobbigt eller till hjälp. Kanske kan det vara utvecklande även om man upplever det som jobbigt att vara bland andra människor. Som när en respondent uttryckte att innan han började kooperativet så pratade han inte med någon, men att han numera vet att det går att komma igång även om det kan vara motigt i början.

När vi genomförde intervjuerna hade vi med en fråga till respondenterna om på vilket sätt användandet av droger var positivt och gav dem just då. Frågan var med för att vi hade en idé om att användande av droger är en rationell handling som fyller livet med mening och för med sig positiva effekter också. (Kristiansen 2000) Vi hade på förhand en tro om att våra respondenter skulle svara flödigt och lägga ut texten. Så blev dock inte fallet, med ett undantag. I själva verket fick vi ganska samlade och något återhållna svar.

Man kan tänka sig olika förklaringar till varför svaren om drogerna blev som de blev. Ett intressant sätt att se på det är som Svensson (2005) kallar subversiv respektive anpassad berättelse. Han menar att man ger olika versioner av sin berättelse om drogerna beroende på

vem lyssnaren är. Den subversiva berättelsen vänder sig till kompisar, andra som använder drogen och handlar om njutningen, vinsterna och stoltheten. Den anpassade berättelsen är den som vänder sig till exempelvis familjemedlemmar och socialarbetare, och handlar om drogernas negativa aspekter och önskan att sluta med drogerna.

Man kan också tänka sig att det kan vara jobbigt känslomässigt att väcka till liv vad som då kändes meningsfullt eller givande med att använda droger, detta är ju trots allt personer som nu vill hålla distans till droganvändandet och hålla det ifrån sig.

7. Analys

Vi försökte i våra frågor fånga förändringen som kooperativet inneburit för våra respondenter. I realiteten visade det sig att det var svårt att särskilja den förändring som ägt rum till följd av missbrukets upphörande, från förändringen som det inneburit att ha börjat i kooperativet. Detta eftersom dessa oftast sammanföll i våra respondenters liv.

När vi analyserade transkriberingarna märkte vi att svaren våra respondenter ger på olika frågor skiftar nivå. En del svar blir personliga och individuella och utgår från respondentens tankar och egna upplevelser. Ibland skriftar svaren över till en nivå utifrån kooperativets värderingar och policy, och till värderingar och begrepp som hör hemma hos NA. Vi upptäckte att ju längre tid man varit på sitt kooperativ, i desto högre utsträckning tenderade man att ha tagit till sig värderingar från kooperativet.

Vi tycker ändå att dessa svar varit intressanta för vår studie. Dels kan man spekulera i om våra respondenter hade stannat i kooperativet eller gett uttryck för dessa värderingar om de inte hade överensstämmt med deras egna värderingar. Dels ger det oss också en bild av vilka värderingar som råder inom kooperativen, vilket underlättar förståelsen och för att placera våra respondenters kooperativa deltagande och engagemang i ett sammanhang.

7.1 Utifrån *gesellschaft/gemeinschaft*

När vi lyssnat på våra respondenter och hur de pratar om kooperativet i förhållande till den ordinarie arbetsmarknaden, går tankarna till att kooperativet upprätthåller värderingar och mänskliga relationer som ligger nära *Gemeinschaft* (Brante/Andersen/Korsnes 2001). Varje individ är unik, och det är gruppen som är viktigare än den ekonomiska vinningen. Respondenterna ger uttryck för att det inom kooperativet finns stort utrymme för förståelse för individen som människa, där finns gemenskap, värme och det är okej att ha en dålig dag utan att det för den skull äventyrar någonting. Som deltagare är man unik, inte per automatik utbytbar. På kooperativet är det också tillåtet att vara en hel människa, till skillnad från den ordinarie arbetsmarknaden där värden av *Gesellschaft* råder. Där är det endast en del av ens person som är intressant, nämligen produktiviteten som den anställde bjudit ut och avtalat om enligt anställningsavtalet. Målet med ett företag är att gå med vinst, vilket också innebär att skulle det bli olönsamt sker neddragningar, vanligen på personalsidan. Den anställde plockas bort, är inte längre intressant för företaget och relationen upphör.

7.2 Utifrån *Stigma*

Om man utgår från Goffman (2001) kan man tänka sig att få människor går fria från att känna det sociala tryck att uppfylla de idealiserade rollförväntningar som finns på den sociala scenen, att få uppleva känslan av att tillhöra de normala. Även våra respondenter uttryckte tankar kring detta, så här svarade exempelvis en respondent på frågan hur hon upplevde det gällande om arbetet på kooperativet gett henne ett nytt sätt att se på olika saker:

Ja. (paus) Också en svår fråga... (paus) men som sagt det var, jag ser på mig själv på ett annorlunda sätt nu när jag har kommit hit som lite högre upp, så, det är det. Och... det här med vikten av att ha ett arbete och leva ett vanligt Svensson-liv... Sånt har jag tänkt mycket på... faktiskt.

Om man är i en stigmatiserad position, exempelvis som missbrukare kan man för att passera som normal enligt Goffman (2001) försöka skyla sitt stigma. På så sätt undviks framställningsstörning – det uppkommer inte något som stör den idealiserade rollprestationen. Tre av våra respondenter beskriver dock att detta normaliserade beteende kan innebära att omgivningen inte uppfattar hur allvarligt missbruket är. Så här benämner en respondent detta fenomen:

det var ju inte alltid alla som fattade liksom hur mycket eller hur nere i missbruket jag var, jag åt och jag sov och liksom levde ju ganska normalt under längre perioder så att säga då va.

En annan respondent säger:

jag använde den typen utav droger som gjorde mig socialt anpassningsbar under dom normala arbetstiderna vilket gjorde att jag kunde sköta ett jobb, men jag var skyhögt på amfetamin, vilket gjorde att jag var vaken och arbetade, förmodligen ännu mer än vad de andra människorna gjorde.

Att arbeta så hårt skulle med Goffmans (2001) termer kunna ses som ett framträdande inför publik som skulle ge honom bekräftelsen av att vara normal och uppfylla rollförväntningarna. Trots att det kan upplevas som en fördel för en enskild som stigmatiserad att passera som normal kan det innebära en risk att man inte får adekvat hjälp från myndigheter för sitt missbruk när man väl behöver det. Så här beskriver samme respondent som ovan arbetade så hårt vad som hände när han i ett senare skede sökte hjälp för sitt missbruk hos socialtjänsten.

... mitt problem var väl att för att jag hade körkort, lägenhet och bil och arbete så... trots att jag missbrukade så enormt som jag gjorde jag, så fick, fick jag ingen hjälp för att de kunde inte förstå att jag behövde hjälp eftersom att jag hade ett arbete och bil och bostad och allt det här, så frågade de "hur kan det vara möjligt att du behöver hjälp"?

Då missbruk är stigmatiserat i samhället kan det vara svårt som tidigare missbrukare att befinna sig i en grupp människor som inte har en tidigare missbruksproblematik och känna sig avslappnad och flera bland respondenterna hade utvecklat tekniker för att förhålla sig till detta, som i exemplet här nedan:

ibland så kan man sätta sig i en grupp med människor som inte har missbrukat, och så blir man kallsvettig och tänker man så här "åh gud, kommer jag få några frågor nu som jag inte kan svara på? Räcker jag till?"

Han fortsätter:

ibland vara lättare att sätta sig i en grupp med missbrukare, för där vet man att, man vet att dom människorna brottas precis med samma saker som mig, men... vägen att klara av det här är ju att förändra synsättet på sig själv, för att jag duger och jag räcker till.

Då upplevde respondenterna det som betydligt mer avslappnat att vara bland det som Goffman (2001) benämner likar, det vill säga de som har samma stigma som en själv. Här svarade samtliga respondenter att kooperativet fyllde ett behov när det gällde att få vara bland

likar. När det gäller synen på vad kooperativet gett kunde det till exempel låta så här på frågan "Vad har varit mest värdefullt för dig?"

Ja det är väl det att alla är på nåt sätt i samma situation och kan relatera till varann och förstå varann på ett annat sätt än dom skulle göra på en vanlig arbetsplats. För där kanske inte alla har samma förståelse.

Att de övriga på kooperativet hade liknande bakgrund som en själv och att man på så sätt inte behövde förhålla sig till om man som misskreditabel (med ej synligt stigma) enligt Goffmans (2001) terminologi skulle dölja eller visa sitt stigma var något som framkom i samtliga intervjuer. Att slippa ta ställning till detta upplevdes av respondenterna som en lättnad och en tillgång, exempelvis som i detta citat:

alltså det här är ju så att man slipper ju att ljuga, jag slipper att ljuga, bara den saken att jag kan vara ärlig, alltså om jag hade vart på en annan arbetsplats så kanske jag hade fått dölja hela mitt liv för att.åh.och liksom, "vad har du gjort".. alltså det här är, det har ju blivit... så jag är verkligen lyckligt lottad alltså, att jag har det här så att jag slipper... så jag slipper det.

Tre av våra respondenter kombinerade dessutom arbetet på kooperativet med att gå på möten i en självhjälpsgrupp, något som också kan ses som en möjlighet att utveckla och stärka sig genom att vara tillsammans med det som Goffman (2001) benämner likar. Självhjälpsgruppen beskrevs som en trygghet, något som man skulle kunna tolka som att den tillhör den bakre regionen, alltså är en frizon där man för stunden kan släppa sin idealiserade roll och exempelvis dela sina hemligheter (det man inte kan visa upp) med varandra och på så sätt stärka varandra i en utsatt situation.

det är ju väldigt viktigt för mig, jag tror det är så för alla människor, att man umgås med såna man som vet, i alla fall för mig då, som vet vad man har gjort och som vet vad man går igenom samma saker, och det gör de ju på de här mötena som vi är på...

Även professionella eller kunniga som har speciell kunskap eller intresse för denna grupp, de som Goffman (2001) kallar de visa, kan ha betydelse när man ska bryta med sitt missbruk. Om man känner förtroende för en av de visa behöver man här inte dölja sitt stigma och sitt missbruk utan kan bli sedd och bemött där man befinner sig. Sådär beskriver en respondent hur hennes socialsekreterare engagerade sig i henne för att hon skulle börja på arbetskooperativet:

*hon ville verkligen och hon såg, och hon gav inte upp hoppet på mig heller va. Man behöver verkligen människor som tror på en, hur eländigt man än själv uttrycker sig för att det ska vara, så är det alltid någon som ger en ljuset och hoppet liksom, det är jätteviktigt. På socialtjänsten och på kooperativen, och överallt var man hamnar. Helst om man jobbar med människor med den bakgrunden som jag har, när allting är svart och mörker behöver man en ljusglimt nånstans *skratt*..jaa.*

Eftersom missbruk av samhället är definierat som en stigmatiserande position får man när man lämnar det bakom sig dels förhålla sig till om man ska visa eller dölja detta stigma, dels förhålla sig till sin stigmatiserade position detta innebär jämfört med de som inte har den bakgrunden. Våra respondenter visar i sina svar att arbetskooperativen har varit till hjälp för

dem gällande detta. På arbetskooperativet behöver man inte ”ljuga”, som en respondent uttryckte det ovan, om sin bakgrund (sitt stigma), inte fundera över om man ska berätta eller när, inte heller känna sig spänd över att inte ”räcka till” eller inte kunna leva upp till rollförväntningarna, som en annan respondent uttryckte sig tidigare. Snarare uttryckte flera av respondenterna att då de personer som befann sig på arbetskooperativen hade en liknande bakgrund som de själva (likar) skulle de ha större förståelse och även acceptans om för det man gick igenom som citatet nedan visar:

det är tur att det finns personer där som förstår vad det handlar om ..som vet att vägen tillbaka är inte rak alltså...

Detta innebar dels att man kunde känna sig mer avslappnad på arbetskooperativet jämfört med en vanlig arbetsplats men även att det väckte intresse när de som var sågs som ”likar” lyckats bygga upp ett nytt liv sedan de lämnat missbruket bakom sig.

det kändes på nåt vis väldigt främmande att det kunde sitta en person där med massa år som missbrukare och se så fräsch ut...

7.3 Utifrån Exit

När tvivlen över sitt rollengagemang blir tillräckligt medvetna, påbörjas sökandet efter alternativa roller. Ebaugh (1988) beskriver att beroende på vilken sorts roll man lämnar kan alternativen vara svårfunna, medan andra rollers alternativ är mer uppenbara, såsom för alkoholisterna i hennes studie där det enda alternativet är att bli nykter. I sökandet efter alternativ försöker man ofta hitta en roll till vilken man kan översätta sina kunskaper, erfarenheter eller intressen, dessa är en stor faktor i avgörandet av vilka alternativ man överväger.

En respondent beskriver att han genom kooperativet har valt en roll där han får möjlighet att dra nytta av sin historia i missbruk för att kunna stötta andra i deras strävan efter drogfrihet. Han tycker att det känns ”stort” att vara delaktig i deras tillfrisknande. Även en annan respondent berättar att en viktig anledning till att han är kvar på kooperativet är på grund av att han kan hjälpa och motivera andra att komma ur sitt missbruk.

Ytterligare en respondent som nu har fyra år i drogfrihet, tycker att hela hon har förändrats av kooperativet, då hon nu är på en plats där hennes erfarenhet av missbruk kan komma till användning, och där andra personer kan ta lärdom av hennes erfarenheter. Hon har genom kooperativet lyckats förändra sin stigmatiserade ex-roll till en tillgång.

En respondent i studien berättar att han hade känt en del tvivel inför sitt rollengagemang en tid, han säger:

då fick jag plötsligt för mig att jag liksom hade inga kamrater kvar runt omkring mig, antingen satt de i fängelse eller så var de intagna på behandlingshem så jag liksom vara fick en tanke sådär, 'nä, jag lägger ner det här'

Den specifika händelse som fick honom att fatta beslutet att sluta missbruka var att han träffade en kvinna som han blev väldigt förälskad i, vilket innebar vändpunkten för honom.

Ebaugh skriver att vändpunkten hos ex-alkoholisterna i hennes studie ofta kom i form av en antingen-eller-händelse. En respondent berättar målande om detta:

När jag blev häktad kändes det som att jag kom till ett vägsکیل, kände det 'ok, nu kan jag välja, nu står jag här och har ett val, antingen fortsätter jag eller så lägger jag ner det'

För en annan respondent kom vändpunkten i form av en droppe som fick bågaren att rinna över, han misskötte jobbet, förlorade körkortet, tog överdoser, vilket gjorde att han till slut upplevde att han nått sin personliga botten efter att ha raserat allting han byggt upp.

En annan respondent berättar under intervjun att hon nu är drogfri sedan fyra år. Hon har tidigare haft en drogfri period, då hon valde att lägga av i samband med att hon blev gravid, vilket blev hennes vändpunkt eftersom det för henne var fullkomligt otänkbart att använda droger under graviditeten.

I skapandet av en ex-roll blir det en utmaning att relatera till sina forna gruppmedlemmar. I strävan efter att bli en del av det "normala" samhället och lämna rollen frigör man sig från gruppens värderingar och känslomässiga band till gruppen.

Respondenterna i vår studie upplever alla att det är nödvändigt att klippa banden till de vänner man hade som missbrukar:

Den bekantskapskretsen som fortfarande missbrukar är man tvungen att klippa, det går inte att ha, liksom (...) inte som man har i sitt umgänge

En annan säger att relationerna i missbrukarvärlden präglas av:

slit- och slängmentalitet. Var kan jag få ut mest och var behöver jag ge minst?

Idag upplever han sig inte ha någonting gemensamt med dem, de har inget att mötas över och de delar inte längre samma intressen.

Även en annan respondent menar ungefär samma sak, hon har inte kontakt med någon av sina gamla kompisar från missbrukartiden.

Det går inte, det är så. (...) Man vill ju inte, alltså det är ju så, det vore ju att gå tillbaka i tiden, varför skulle jag utsätta mig för det? Det är inte sunt för mig, jag har gått vidare, det är bra nu. (...) Jag har ju ingenting gemensamt där längre, det känns som det är mils avstånd.

I sin exit-process har hon frigjort sig från de känslomässiga band hon hade till gruppen, delar inte längre deras värderingar och de har inte längre någonting gemensamt.

Ebaugh beskriver att ett ex har visa rester från sin gamla roll i sin nya identitet, där aspekter av den tidigare identiteten lever kvar i den nya identiteten. I Ebaughs studie var dessa så kallade roll-rester tydliga hos personer som lämnat yrkesroller, samt hos alkoholisterna. Vi känner igen detta hos missbrukarna i vår studie, att det före detta missbruket är en central bit i deras nuvarande identitet och hur de ser på sig själva. Deras före detta missbruk hör inte endast till det förflutna, även om de idag inte är aktiva längre i missbruket.

Ebaugh menar att självhjälpgrupper kan bidra till att forma eller förändra exets identitet och självbild. Hos en av våra respondenter är detta tydligt, då han tagit till sig NA's begrepp "tillfrisknande" och nu beskriver sig själv med just det ordet. En annan respondent beskriver sig som "beroendeperson" och han menar att han alltid kommer vara just en beroendemänniska. För honom är det otänkbart att säga att han kan bli färdigrehabiliterad.

Ytterligare en respondent påpekar att hon aldrig får glömma att hon är en missbrukare, tillfrisknande men ändå en missbrukare och att hon. Hon funderar:

Förr var jag mycket mer kopplad till det (missbrukare, förf. anm.), då låg det mig mycket mera... då var det mitt andra jag hela tiden så liksom. Men nu efter några år och genom att jobba mycket med mig själv så tycker jag inte att jag...Eh... Jag vet inte om jag krånglar till det, men på nåt vis är jag ju en missbrukare, det är jag ju, men inte en aktiv missbrukare, jag är en tillfrisknande missbrukare.

Ett tema som återkommer hos våra respondenter är att i det nyktra eller rena livet finna balans mellan sitt missbrukar-jag och den nya identiteten.

En respondent beskriver hur han efter fyra års drogfrihet plötsligt upplevde att han saknade att det inte fanns människor i hans liv som kände till hans personliga historia, vilket ledde till att han började missbruka igen. Han påpekar därför vikten av att man aldrig får stänga dörren till det förflutna och glömma varifrån man kommer eftersom man då riskerar att gå ut i missbruk igen. Det kommer han få dras med hela sitt liv, säger han. Hans ex-roll är en tydlig del av hans nuvarande identitet, och han menar att det måste vara så. Han säger:

Det är ingen idé att sticka under stol vem man är, det misstaget gör jag inte igen.

Även en annan respondent berättar att han vid första försöket att bli drogfri behöll telefonnumren till missbrukande vänner, till slut ringde han upp vilket ledde till att han började droga igen. Idag, när han ånyo är drogfri, har han brutit helt med sina gamla missbruksvänner.

Samma respondent säger att många missbrukare kanske helst vill glömma att man missbrukat och se det som ett avslutat kapitel, men att man då begraver kärnan till problemen. Att uppnå uppsatta mål eller kriterier i fråga om jobb och körkort, vara välklädd eller ha ett gott uppförande, tar aldrig bort vem man är innerst inne, säger han. Det är en fara om man glömmer bort vem man är. Han menar att man måste påminnas om det varje dag eftersom det är en färskvara och inte se det som något man kan lägga bakom sig. För honom är det kooperativet som fyller funktionen att hålla liv i missbruksdelen i hans identitet, något han kallar en "förmån" eftersom han inte vill bli distanserad från sitt gamla liv bara för att han idag har ett fungerande vardagsliv och varit drogfri i ett par år.

En annan respondent pratar också om spänningsförhållandet mellan ex-rollen som missbrukare och den nya, drogfria rollen, och säger att det för hennes del handlar om att vara ärlig mot sig själv, och försöka undvika att förneka vad hon kommer från och har gjort.

De cues man sänder ut till omgivningen kan ofta vara fysiska uttryck för identitetsförändringen. En respondent berättar att han har köpt ett gymkort och börjat träna. En annan respondent berättar också att han tränar på ett gym ganska mycket, det är viktigt för honom att ta hand om sin kropp, berättar han. Han antyder att en stor fysisk förändring ägt rum sedan han lämnade sitt hårda missbruk, när han under intervjun säger med eftertryck:

ja herregud, du hade inte känt igen mig!

Ytterligare en respondent berättar att hon har förändrat sitt utseende sedan hon slutade med drogerna, tidigare var hennes utseende borta beskrev hon, och hon var då nästan helt tandlös.

En del av våra respondenter uttrycker att deras sociala nätverk är tunt sett till antalet personer. Det finns ibland en ledsamhet över det, och en respondent talar med längtan om en närståendes umgängeskrets. Han säger:

Dom träffas regelbundet och har gjort det hur länge som helst, har lärt känna varandra och gör resor tillsammans.

En annan respondent beskriver också en saknad, i hans fall över att inte ha vänner som sträcker sig tillbaka till skolorn. För honom innebär det att det blir en lucka i hans livs historia, han saknar en del av pusslet, säger han. Han berättar vidare att det nu är kooperativet som ger honom en gemenskap och vänner för livet, med vilka han har gemensamma erfarenheter och ett gemensamt mål; drogfrihet.

Trots att man lämnat en roll måste man ändå förhålla sig till den. Att lämna ett missbruk är en socialt önskvärd förändring, eftersom deras tidigare roll som missbruk är stigmatiserad och oönskad av samhället. Trots den i samhällets ögon positiva roll-förändringen måste exet förhålla sig till stereotypa bilder som andra människor har av missbrukare och som kan väcka negativa reaktioner. På så sätt är ex-missbrukaren fångad i ett ingenmansland, mellan två sociala världar.

Han menar att utanförskapet även kan uppkomma av ens egna tankar, och av rädsla för hur andra ska reagera inför ex-rollen han har:

Det inre kaoset som lever kvar i människan som slutat missbruka... otillräcklighet och att man söker nån typ av godkännande, för att... för att få finnas till.

En annan respondent beskriver hur svårt det var att komma tillbaka till det ”verkliga livet” och tvingas möta skuld och skam. För henne var det skönt att komma till självhjälpsgruppen där hon inte var ensam om detta, där andra kände igen hennes historia och ingenting var konstigt

Att vara ett ex är någonting annat än att aldrig ha varit medlem i gruppen, menar Ebaugh. För respondenterna i vår studie kan kooperativet som arbetsplats erbjuda sådant som en ”vanlig” arbetsplats inte kan, resonerar flera av våra respondenter. Med håll i cv-n och flera år man kanske inte kan redovisa på ett socialt accepterat sätt kommer ex-rollen alltid vara en del av deras historia vilket skulle få konsekvenser för dem på den ordinarie arbetsmarknaden.

En annan respondent övertygad om att han ändå inte var så intressant på den ordinarie arbetsmarknaden på grund av hans historia med missbruk och kriminalitet.

En respondent tycker att kooperativets mervärde som arbetsplats gör att det är där han vill arbeta, eftersom alla som arbetar där har samma bakgrund och strävar mot samma mål.

Som ett ex måste man hela tiden förhålla sig till sin ex-roll och försöka bedöma när man kan berätta om sin ex-roll och inte. Han förklarar:

ibland kan jag bjuda på det va, ibland har jag ingen lust alls att bjuda på det, och ibland så finns det sammanhang då det inte är bra att bjuda på det, för folk mår bättre av att inte veta om det.

Men att hålla tyst om ex-rollen, vilket är en väsentlig del av identiteten, kan skapa märkliga situationer. Han upplever känslan som ”skum” och obekvämt när han genom arbetet på kooperativet har möte med en socialsekreterare som inte känner till hans personliga historia, och tydligt förhåller sig till honom i ett kollegialt samförstånd.

En av våra respondenter har kommit långt i uppbyggandet av en ny roll, en ny identitet, där hon är något mer än bara en ex-missbrukare. Hon berättar att hon tidigare trodde att hon var tvungen att berätta för folk om sin missbrukshistoria eftersom det ju förhöll sig på det viset. Idag tycker hon att hon kan välja i vilka sammanhang hon ska berätta om sin missbruksbakgrund.

7.4 Utifrån KASAM

Sett ur ett salutogent perspektiv (Antonovsky 2005) är det värt att nämna att vid intervjuerna omnämndes kooperativen i positiva ordalag av samtliga respondenter, och även om våra frågor kan ha påverkat här (se avsnitt 7.4) så svarade respondenter med positiva ord även på frågor som var mer probleminriktade. Ett exempel på detta är när en respondent på vår fråga om han hade någon han kunde prata problem med på kooperativet svarade att:

Nä, men här pratar jag aldrig problem (...)Här är man mer för att jobba, ha nånting att göra.

Ett sätt att öka sin nivå av *begriplighet* är att få struktur på sin vardag, här fyller kooperativet en funktion. Här beskriver en respondent hur tillvaron såg ut innan arbetskooperativet:

förut så, man var så van, man gick ju hemma hela dagarna, jag levde ju, det var ju misär alltså, jag gick i pyjamas hela dagarna där hemma och klädde aldrig på mig mer än när jag skulle gå ut.

Ett annat sätt att öka sin *begriplighet* är att kunna veta vad som ska ske. Här berättar samtliga respondenter från kooperativ C med stor inlevelse om att kunna besluta, planera och se fram emot en årlig resa för pengar de som medlemmar i kooperativet själva genererat.

Och så här berättar en respondent om att planera och laga mat på arbetskooperativet, det vill säga för många personer

Det är svårt att få det att passa ihop när man är många (...)och få allting färdigt i tid, det kan vara svårt. Jamen, det är kul att laga mat.

När det gäller *hanterbarhet* uttrycker samtliga respondenter att de fått lättare att göra sin röst hörd sedan de började i arbetskooperativet, antingen det gäller att möta myndigheter, representera kooperativet, rösta eller att våga prata med en annan person på kooperativet. På så sätt kan man tänka att de ökat sina resurser och därmed sin grad av *hanterbarhet*. Så här svarar en respondent på vad som varit mest värdefullt för honom med kooperativet:

Att jag kan prata med folk. Ja. Det gick inte alls, för flera år sen då prata jag inte alls, prata jag inte alls liksom.

Om vi ser på *meningsfullhet* kan det tänkas att denna faktor ökar genom att få hjälpa andra som är i samma situation som man tidigare själv var, något som det ges möjlighet till på arbetskooperativet. Och då kunna använda sitt tidigare missbruk och sin väg ur det samt hur man hanterar det dagligen som en resurs. Här beskriver en respondent den situationen:

kooperativet har gett mig jättemycket, det har gett mig en gemenskap, och vänner för livet, och sedan så har det mig möjligheten att kunna hjälpa människor som var i samma skor som jag var i tidigare.

En annan upplevelse som kan tänkas höja faktorn *meningsfullhet* är att andra är beroende av att man kommer till arbetskooperativet. Detta beskriver en respondent som att:

Att man liksom samarbetar med dom andra här, vet inte om jag har gjort det på någon annan arbetsplats förut, jo det har man väl gjort kanske men...Här, vi jobbar ju alla liksom för samma sak här.

Som nämnts ovan ansåg Antonovsky att *meningsfullhet* var den faktor som var viktigast för hur stark KASAM man kommer att uppleva. Det motiverade han med att denna faktor var en nyckelfaktor som kunde påverka de andra och på så sätt att både höja och sänka KASAM. Kanske är det en sådan höjning, utifrån *meningsfullhet*, som respondenten beskriver nedan, på frågan om arbetet i kooperativet fått honom att känna sig mer hemma i samhället:

Jaa... Nä men jag känner mig mer tryggare med mig själv liksom, och. och så där liksom... Det känns roligt att gå hit på morgonen och roligt när man går härifrån.

8. Sammanfattning och slutdiskussion

Nedan följer en sammanfattning av vad vi kommit fram till utifrån våra frågeställningar.

Vad innebär delaktigheten i det sociala arbetskooperativet för de före detta missbrukarnas syn på sig själva?

Respondenternas svar visar att arbetskooperativet har förändrat deras syn på sig själva och att det skett på olika sätt. Ett par respondenter talar med viss förvåning om sin framgång i kooperativet, flera talar om att vara en förebild för de andra i kooperativen, alla talade om att de utvecklat sig själva inom kooperativet genom nya kunskaper och i vissa fall karriärmöjligheter. Respondenterna beskriver att de upplever sig som mer kompetenta, glada och stolta. De beskriver att orsaken till detta är att de klarar av sitt arbete på kooperativet och att tiden på kooperativet varit lärorik. Dessutom beskriver flera av respondenter att det betydde mycket för dem att deras erfarenheter från missbrukstiden kunnat bli tillgång, detta genom att hjälpa andra i kooperativet men även att det setts som en merit och bedömts som kunskap när de haft kontakt med myndigheter utifrån kooperativet. För några respondenter har kooperativet inneburit en förändrad syn på dem själva då de fått bättre självförtroende, börja prata med andra människor och kommit hemifrån på dagarna.

Vilken roll spelar det sociala arbetskooperativet i de före detta missbrukarnas liv utifrån gemenskapen på arbetsplatsen?

Gemenskapen på arbetskooperativet har för våra respondenter inneburit en plats där man kan vara bland människor med liknande bakgrund. De beskriver det som att de kan vara sig själva, att de blir accepterade som de är och möter förståelse vilket innebär att de inte behöver ljuga eller dölja sidor av sitt liv för att passa in. Den känsla av gemenskap och lojalitet inom kooperativen som våra respondenter ger uttryck för, ligger nära det som Tönnnes kallar Gemeinschaft, vilket innebär att banden mellan individerna är av emotionellt slag, det vill säga varaktiga, familjära och förtroliga. Våra respondenter uttalade stark lojalitet med kooperativet.

I vissa fall beskriver respondenterna att den liknande bakgrunden innebär att de påminns om sitt tidigare missbruk och på så sätt inte förnekar den sidan hos sig själva vilket de menar hjälper dem i deras drogfrihet. Ett par respondenter menade att de kände delaktighet i gemenskapen då de tillsammans strävar mot gemensamma mål och slipper tänka på sina problem. Flera respondenter uttalade att de inte kunnat få detta på en vanlig arbetsplats.

Hur kan arbetet på det sociala arbetskooperativet öka den före detta missbrukarens delaktighet i samhället?

Här talar flera respondenter om att kooperativet gett dem en mer normaliserad tillvaro, ett Svensson-liv där man tar del av samhällets rättigheter och skyldigheter. Respondenterna uttrycker detta genom att ”de är med i hjulet”, betalar skatt, kan tänka sig att vidareutveckla sig genom sitt arbete, söka andra jobb och så vidare. I vissa fall uttryckte respondenten en önskan att påverka samhället och då framförallt synen på missbrukare och vad de kan klara av. Att vara till nytta för samhället istället för att vara en kostnad var det flera av våra respondenter som tog upp spontant.

Många respondenter upplevde att det fanns omständigheter i deras historia som gör att de inte får plats på den ordinarie arbetsmarknaden. Ett citat som kan illustrera denna synpunkt är:

Intressant på arbetsmarknaden var jag inte, och det visste vi alla

Sammanfattningsvis kan man beskriva det som att alla våra respondenter gett uttryck för att arbetskooperativen fyllt flera funktioner för dem utifrån en stigmatiserad position (Goffman 2001) som tidigare missbrukare. Dels stärkande i form av att man har ett riktigt arbete, något som är en viktig markör för normalisering på den sociala scenen. Dels innebär arbetskooperativen en frizon, en bakre region, där respondenterna talar om att inte behöva ljuga (Kristiansen 2000) för att dölja sitt stigma eller känna press att inte kunna leva upp till idealiserade rollförväntningar (Ebaugh 1988). Arbetskooperativet beskrevs som en plats bland likar där man kunde få förståelse och acceptans samt finna inspiration till ett fortsatt drogfritt liv.

Ingen av våra respondenter har idag ett beroendeförhållande till socialtjänsten, varken för sin försörjning eller på annat sätt. För de som arbetar på arbetskooperativ skulle man även i många fall kunna lägga till att arbetskooperativen ger dem möjlighet att vara arbetstagare och inte enbart vara passiva mottagare av bidrag och insatser från samhällets sida. När de numera möter myndigheter så är det i sammanhang där myndigheten utgör en samarbetspartner eller kund till kooperativet.

När vi började med vår uppsats funderade vi över hur en före detta missbrukare ska bygga upp sitt nya liv i fråga om bostad, arbete, nytt nätverk, och att hitta sitt sammanhang. Man lämnar något bakom sig, vad ska tillkomma istället? Som Kristiansen (2000) uttrycker det, står valet mellan ”socialt anpassad ensamhet eller asocial gemenskap”? (sid 143).

Vår nästa tanke var om ett arbetskooperativ kan fylla det behovet? Utifrån våra respondenters berättelse att ett arbetskooperativ fyller behov på flera olika nivåer; alltifrån att ha ett arbete som känns meningsfullt, att känna sig delaktig, finnas i ett sammanhang, få tillträde till en gemenskap. Dessutom visar vårt material på att arbetet i kooperativet ger möjlighet till upprättelse i det att man slipper ifrån skammen (stigmat) och hittar en ny roll där man känner sig stolt över vad man gör.

Våra respondenter beskriver att de är nöjda där de är idag, och uttrycker inte att kooperativet skulle vara ett steg på vägen mot den ordinarie arbetsmarknaden. De upplever att de kan fortsätta utvecklas inom den kooperativa formen.

Här kan man ha funderingar kring om det är så att dessa personer upplever att den ordinarie arbetsmarknaden är bortom räckhåll för dem, eller är det för att kooperativet ger dem mer än en vanlig arbetsplats hade gjort?

Man kan alltså fundera över om det är självvalt eller om kooperativet fyller det en brist i samhället, om de inte tror att de har en chans att komma in på den ordinarie arbetsmarknaden ställer de kanske inte heller några krav och riskerar att döma ut sig på förhand. Fanns det andra alternativ som framstod som möjliga; fick man exempelvis tillräckligt stöd att närma sig den ordinarie arbetsmarknaden om man hellre velat det?

Då vi ser hur mycket ett arbetskooperativ kan ge en före detta missbrukare i sin strävan att leva socialt integrerat kan man undra över varför det inte finns fler kooperativ och varför detta inte uppmärksammas mer. Man kan fundera om det är för att det krävs en eldsjäl för att driva ett sådant projekt, någon som är villig att lägga ner mycket tid och engagemang på att starta ett arbetskooperativ. Eller är det för att det känns främmande då man är kvar i ett traditionellt tänkande kring missbruksrehabilitering?

En annan tanke är hur långt arbetskooperativ som modell är möjlig att utveckla? Thomas (2004) talar om den implicita risken som finns om inte arbetskooperativen lyckas med att både bredda sitt utbud av arbete och även komma in på mer kompetenskrävande arbetsområden.

Slutligen tycker vi att vi fått svar på det vi ville veta, nämligen om kooperativet kan fylla de behov som uppstår när man lämnat ett missbruk bakom sig och skapa en meningsfull tillvaro. Utöver detta har det varit väldigt intressant och givande att få lära känna den kooperativa världen och lyssna på våra respondenters livsberättelser.

Avslutningsvis kan vi inte annat än att låta en av våra respondenter få sista ordet kring vad arbetskooperativet inneburit för honom:

Att lysa upp i mörkret istället för att vara med och förmörka.

8.1 Vidare forskning

Under vårt uppsatsskrivande har vi funderat över vilket ansvarsförhållande som gäller efter avslutat avgiftning och behandling vid missbruk. Var hör uppgiften hemma, är det hos kommunen, Arbetsförmedling, Försäkringskassan i form av arbetsträningsrehabilitering eller ska det fortsätta vara privata och frivilliga initiativ i form av exempelvis eldsjälsinitiativ, det vill säga är det individens eget ansvar som gäller. Här behövs ytterligare forskning för att belysa denna brist inom missbruksvården, då det tycks vara en länk i rehabiliteringskedjan som saknas.

Våra respondenter beskriver att kooperativet hjälper dem i deras drogfrihet på olika sätt. Här kan det finnas en uppgift för vidare forskning att undersöka och finna evidens för arbetskooperativens form av rehabilitering vid missbruk. Detta är intressant då det till skillnad från traditionell behandling inte inkluderar terapi eller andra behandlingsmetoder utan ser arbete och vistelse på kooperativet som tillräckligt för att rehabiliteras.

8.2 Vetenskapsteoretiskt bidrag

När det gäller vårt bidrag till forskningen har vår uppsats inte funnit några nya rön, däremot ligger den kunskap som uppsatsen genererat nära och styrker den tidigare forskning (se kapitel 3) som vi funnit i ämnet arbetskooperativ och missbruk som kommit fram till liknande slutsatser.

9. Referenser

- Abercrombie, N (2006): *Introduktion till Sociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Agerberg, M (2004): *Kidnappad hjärna: en bok om missbruk och beroende*. Lund: Studentlitteratur.
- Antonovsky, A (2005): *Hälsans mysterium*. Andra utgåvan. Stockholm: Natur och Kultur.
- Brante, T/Andersen, H/Korsnes, O (red) (2001): *Sociologiskt lexikon* Stockholm: Natur och Kultur.
- Ebaugh, H R F (1988) *Becoming an ex. The process of role exit*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Goffman, Erving. (2001): *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Hedin, U-C/Herlitz, U/Kousmanen, J (2006): *Exitprocesser och empowerment; Rapport 19*. Norrköping: Kriminalvården; Kriminalvårdens forskningskommitté.
- Kristiansen, Arne (2000): *Fri från narkotika – Om kvinnor och män som varit narkotikamissbrukare*. Stockholm: Bjurner och Bruno
- Kvale, Steinar (1997): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Laurelii, E (2002): *Sociala arbetskooperativ*. Östersund: Arbetslivsinstitutet
- Meeuwisse, A (2001): *Ett högriskprojekt – om missbruksrehabilitering på Basta Arbetskooperativ*. Stockholm. Sköndalsinstitutets forskningsavdelning. Sköndals-institutets skriftserie nr 18
- Patel, R/Davidson, B (2003): *Forskningsmetodikens grunder*. Lund: Studentlitteratur.
- Söderholm, J/Wijkström, F (2002): *Offentlig sektor, näringsliv eller ideell regi – Hur påverkar valet av institutionell form vården av missbrukare?* Socialstyrelsen, Kopiecenter, Stockholm,
- Svensson, B *Varför fortsätter män och kvinnor att använda narkotika* i Hilde, M (red) (2005) *Kön, behandling och kunskap: om olika vägar ut ur missbruk och social marginalisering* Lund: Studentlitteratur. 2005.
- Svenning, C (2003): *Metodboken*. Eslöv: Lorentz.
- Thomas, A (2004): *The Rise of Social Cooperatives in Italy* Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations Vol. 15, No. 3, September 2004
- Vetenskapsrådet (2002): *Forskningsetiska principer inom humanistisk - samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet. www.vr.se

http://www.companion.se/om_oss.aspx (hämtad 2008-10-11)

<http://www.kooperatorshuset.goteborg.se/koop.htm> (hämtad 2008-10-11)

<http://www.kooperatorshuset.goteborg.se/adress.pdf> (hämtad 2008-10-20)

<http://www.skooopi.coop/bestallningsmaterial/socialaForetagISverige2008.pdf> (hämtad 2008-10-30)

http://www.sverigesfontanhus.se/publikationer/Sociala_arbetskooperativ_RALF-rapp.pdf

(hämtad 2008-11-03)

Appendix

Intervjupersoner sökes till undersökning om arbete i kooperativ efter missbruksbehandling

Vi heter Annika Möller och Hanna Olsson, och vi läser till socionomer vid Göteborgs universitet.

Vi ska skriva vårt examensarbete (en C-uppsats) om personer som tidigare haft missbruksproblematik och som idag arbetar i kooperativ. Vi är intresserade av vilka behov kooperativen uppfyller för en person som lämnat ett missbruk bakom sig.

Detta är en inbjudan till att delta med dina kunskaper och upplevelser.

Vi söker dig som vill dela med dig av dina erfarenheter av att ha lämnat ett missbruk och nu har arbetat inom kooperativet i minst 6 månader.

När man lämnar ett missbruk bakom sig kan ett tomrum uppstå, och vi är intresserade av vad som ska tillkomma istället, och då hur arbete i kooperativ kan bidra till att gå vidare.

Dina erfarenheter är viktiga! Väljer du att delta i undersökningen bidrar du till att öka förståelsen för vad kooperativet ger i uppbyggnaden av ett liv utan droger.

Vi vill träffa dig för en intervju som beräknas ta ungefär 1-1,5 timme. Platsen för intervjun bestämmer vi tillsammans med dig.

Allt du berättar kommer att behandlas konfidentiellt och din berättelse kommer endast att användas inför detta uppsatstillfälle. Dina uppgifter kommer inte att kunna spåras, och du är helt anonym.

Vi hoppas att du vill ta dig tid att vara med!

Vi kommer att höra av oss inom de närmaste dagarna. Om du innan dess har frågor, tveka inte att kontakta oss på e-postadress **c.upsats.ht08@gmail.com**

Stort tack på förhand

Annika Möller & Hanna Olsson

Vår handledare för C-uppsatsen: Lage Svedelius